

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітнійступінь)

на тему «Особливості сфери саморегуляції у підлітків із схильністю до
віктимної поведінки»

ХАІ.704.7-96п1/2.22В.053.188-9/20-7 КР

Виконав: здобувачка б курсу групи №7-96п1/2
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові
науки»

(код та найменування)

Спеціальність 053 Психологія

(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне
консультування та психотерапія»

(найменування)

Ківшар Є. В.

(прізвище та ініціали здобувачки)

Керівник: доц. Калайтан Н. Л.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: Фролова Є. В.

(прізвище та ініціали)

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Рівень вищої освіти другий магістерський

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(код і найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»
(код і найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія
(найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

Ю. І. Гулий
(підпис) (ініціали та прізвище)
«06» жовтня 2021 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Ківшар Єлизаветі Владиславівні

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи «Особливості сфери саморегуляції у підлітків із схильністю до віктимної поведінки»

керівник кваліфікаційної роботи Калайтан Наталя Леонтіївна, к.псих.н.,
доцент кафедри 704

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Університету №28-уч від «11»січня 2022 року.

2. Термін подання здобувачем кваліфікаційної роботи «10» лютого 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи визначити основні особливості сфери саморегуляції у підлітків із схильністю до віктимної поведінки

4. Зміст пояснювальної записки (перелік завдань, які потрібно розв'язати) _____

1) Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел із проблеми дослідження.

2) Визначити провідні стилі саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.

3) Визначити особливості копінг-поведінки підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.

4) Встановити структурну організацію сфери саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.

5. Перелік графічного матеріалу: _____

Рис. – 8

Табл. – 4

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	<i>Калайтан Н.Л., доц. каф. 704.</i>	11.10. 22-	15.10. 22
2	<i>Калайтан Н.Л., доц. каф. 704.</i>	18.10. 22-	23.10. 22
3	<i>Калайтан Н.Л., доц. каф. 704.</i>	15.11. 22-	22.11. 22

Нормоконтроль _____
(підпис)

С. В. Кузьміна
(ініціали та прізвище)

«10» лютого 2022 р.

7. Дата видачі завдання «06» жовтня 2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів кваліфікаційної роботи	Примітка
1.	Затвердження теми, мети та завдань дипломної роботи	06.10.21-07.10. 21	
2.	Складання плану роботи	08.10. 20-10.10. 21	
3.	Аналіз літературних джерел. Написання першого розділу дипломної роботи	11.10. 21-15.11. 21	
4.	Визначення психодіагностичного інструментарія для проведення практичної частини дослідження . Написання другого розділу дипломної роботи.	18.11. 21-23.11. 21	
5.	Проведення практичної частини дослідження.	24.11. 21-07.12. 21	
6.	Статистична обробка отриманих даних.	08.12. 21-12.12. 21	
7.	Написання третього розділу дипломної роботи.	15.12. 21-22.12. 21	
8.	Написання загальних висновків. Оформлення списку використаних літературних джерел, додадку(ків) та змісту.	23.12. 21–02.02. 22	
9.	Передзахист.	03.02.2022	
10.	Внесення коректив до тесту дипломної роботи.	26.01. 22-03.02. 22	

11.	Оформлення та підписання відповідної документації.	06.02. 22-08.02. 22	
12.	Підготовка електронної презентації та тексту доповіді.	08.02. 22-09.02. 22	
13.	Строк подання студентом роботи на кафедру.	10 .02. 22	
14.	Захист.	15-17.02. 22	

Здобувач _____ **Ківшар Є.В.**
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи
_____ **Калайтан Н.Л.**
(підпис) (ініціали та прізвище)

Реферат

Дипломна робота. 58 с., 4 табл., 8 рис., 4 дод., 27 джерел

Ключові слова: ВІКТИМНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, СФЕРА САМОРЕГУЛЯЦІЇ, КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ

Об'єкт дослідження – віктимна поведінка в підлітковому віці. Предмет дослідження – сфера саморегуляції підлітків із віктимною поведінкою. Мета роботи – виявити особливості сфери саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки. Методи дослідження: теоретичний аналіз наукових джерел, тестування, методи математико-статистичної обробки даних. На підставі проведеного дослідження зроблено наступні висновки. У підлітків із схильністю до віктимної поведінки на невисокому рівні розвинуті – «програмування», «оцінювання результатів», «асертивні дії» та «загальний індекс конструктивності»; на більш високому рівні виражені такі моделі копінг-поведінки, як «імпульсивні дії» і «уникнення». Немає розвинутих стилів саморегуляції на високому рівні. За структурною організацією сфери саморегуляції встановлено, що чим більшою мірою у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки сформовані стратегії саморегуляції, тим нижчим є показник сформованості «схильність до гіперсоціальної поведінки», внаслідок чого вони менш будуть вдаватися до жертвовної поведінки, що є соціально схвалюваною, зможуть при необхідності відхилитися від конфлікту, тим самим зберігаючи власне здоров'я та життя.

Abstract

Diploma thesis 58 pages, 4 tables, 8 pictures, 4 appendices, 27 sources.

Key words: VICTIM BEHAVIOR, ADOLESCENCE, SPHERE OF SELF-REGULATION, COPYING STRATEGIES

Object of research is victim behavior in adolescence. The subject of research is the sphere of self-regulation of adolescents with victim behavior. The purpose of the work is to reveal the features of the sphere of self-regulation of adolescents with a tendency to victim behavior. Research methods: theoretical analysis of scientific sources, methods of mathematical and statistical data processing. Based on the research, the following conclusions were made. Adolescents with a predisposition to victim behavior have a low level of «programming», «evaluation of results», «aseptic actions» and «general index of constructiveness». Such models of copying behavior as «impulsive actions» and «avoidance» are revealed at the higher level. According to the structural organization of self-regulation, the more adolescents with a predisposition to victim behavior have self-regulatory strategies, the lower the rate of «predisposition to hypersocial behavior», so they will be less likely to resort to sacrificial behavior that is socially acceptable, will be able to avoid conflict if necessary, thus preserving their own health and lives.

Реферат

Дипломная работа 58 с., 4 табл., 8 рис., 4 приложения, 27 источников

Ключевые слова: ВИКТИМНОЕ ПОВЕДЕНИЕ, ПОДРОСТКОВЫЙ ВОЗРАСТ, СФЕРА САМОРЕГУЛЯЦИИ, КОПИНГ-СТРАТЕГИИ

Объект исследования – виктимное поведение в подростковом возрасте. Предмет исследования – сфера саморегуляции подростков с виктимным поведением. Цель работы – выявить особенности сферы саморегуляции у подростков со склонностью к виктимному поведению. Методы исследования: теоретический анализ научных источников, тестирование, методы математическо-статистической обработки данных. На основании проведенного исследования сделаны следующие выводы. У подростков со склонностью к виктимному поведению на невысоком уровне развиты – «программирование», «оценка результатов», «асертивные действия» и «общий индекс конструктивности»; на более высоком уровне выражены такие модели копинг-поведения, как «импульсивные действия» и «избегание». Нет развитых стилей саморегуляции на высоком уровне. За структурной организацией сферы саморегуляции установлено, чем выше у подростков со склонностью к виктимному поведению сформированы стратегии саморегуляции, тем ниже у них показатель сформированности «склонность к гиперсоциальному поведению», вследствие чего они будут реже прибегать к жертвенному поведению, которое является социально одобряемым, при необходимости смогут уклониться от конфликта, тем самым сохраняя собственное здоровье и жизнь.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ВІКТИМНОСТІ ТА СФЕРИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	5
1.1 Поняття віктимної поведінки та віктимності особистості.....	5
1.2 Чинники формування та особливості прояву віктимної поведінки в підлітковому віці.....	11
1.3 Сфера саморегуляції осіб зі схильністю до віктимної поведінки.....	18
РОЗДІЛ 2 ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
2.1 Характеристика вибірки.....	24
2.2 Характеристика методів дослідження.....	25
РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ПІДЛІТКІВ ЗІ СХИЛЬНІСТЮ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	32
3.1 Провідні стилі саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.....	32
3.2 Особливості копінг-поведінки підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.....	36
3.3 Структурна організація сфери саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.....	47
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. У світі, де відбуваються швидкі соціальні зміни виявляється особлива значимість проблеми віктимності у різних вікових групах. Проблема віктимності та віктимізації розглядається у межах кримінології та юридичної психології (Д. В. Рівман, Б. Станков, Л. Франк, Г. Й. Шнайдер та ін.), а також в галузі соціальної та практичної психології (О. О. Андроннікова, А. Бистров, О. Б. Бовть, С. Гарькавець, М. А. Одинцова, Т. Левицька, та ін.). Низка досліджень присвячена вивченню даної проблеми у підлітків (О. О. Андроннікова, О. Б. Бовть, М. П. Долгових, М. А. Одинцова, та ін.).

Саме в підлітковому віці відбуваються процеси самовизначення, автономізації, активно формуються світогляд і особистісна ідентичність. Незрілість даних структур може призводити до слабкості суб'єктної позиції і нездатності чинити опір насильству і тиску. Вченими дається досить розрізнена картина віктимної особистості підліткового віку. Одні й ті ж особистісні особливості розглядаються різними авторами як чинники і як наслідки віктимізації. Подолання даної розрізненості і вирішення завдання по виявленню цілісного образу віктимної особистості, на наш погляд, можливо через вивчення такого значущого аспекта її функціонування як сфера саморегуляції.

Вивченню сфери саморегуляції в осіб зі схильністю до віктимної поведінки, присвячені дослідження Р. І. Фролової, О. В. Байгужиної, І. В. Шматкової, С. П. Дерев'янка та ін. У наявних на сьогоднішній день дослідженнях віктимності в підлітковому віці представлені окремі характеристики особистості, які не дозволяють зробити однозначних висновків про взаємопов'язане функціонування складових сфери саморегуляції. Отже актуальним є вивчення і визначення особливостей сфери саморегуляції підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.

Об'єкт дослідження – віктимна поведінка в підлітковому віці.

Предмет дослідження – сфера саморегуляції підлітків із віктимною поведінкою.

Мета дослідження – виявити особливості сфери саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.

Для досягнення мети поставлені наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел із проблеми дослідження.

2. Визначити провідні стилі саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.

3. Визначити особливості копінг-поведінки підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.

4. Встановити структурну організацію сфери саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки.

Для досягнення поставлених завдань були використані наступні групи **методів**:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження.

2. Психодіагностичний: методика «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андронникової; опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (ССПМ) В. І. Моросанової; методика «Стратегії подолання стресових ситуацій», С. Хобфолла (адаптація Н. Водоп'янова та О. Старченкова); опитувальник копінг-стратегій (WCQ) Р. Лазаруса, С.Фолкмана (адаптація Т. Л. Крюкова, Є. В. Куфтяк, М. С. Замишляєва).

3. Математико-статистичний: непараметричний U-критерій Манна-Уїтні для незалежних вибірок; факторний аналіз (метод головних компонент, обертання Varimax).

В дослідженні взяли участь здобувачі середньої освіти віком від 15 до 17 років у кількості 58 осіб, які навчаються у ліцеї №2 Куп'янської міської ради Харківської області.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ВІКТИМНОСТІ ТА СФЕРИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Поняття віктимної поведінки та віктимності особистості

Віктимологія в буквальному значенні означає «вчення про жертву» (від лат. *viktima* – жертва та грец. *logos* – вчення). Ця наука виникла як реалізація ідеї вивчення жертв злочинів та спочатку розвивалася як напрямок у кримінології [32]. Якщо звернутися до кримінологічної концепції, то під віктимною розуміють таку поведінку, при якому жертва певним чином сприяє вчиненню злочину, свідомо чи неусвідомлено створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, нехтуючи заходами безпеки [12]. Таке визначення доречно щодо поведінки жертв будь-якого типу, віку та віктимних ситуацій. Проте з часом уявлення про неї зазнали змін, визначилися різні позиції щодо предмета віктимології та її наукового статусу.

Аналіз теоретичних джерел дозволяє стверджувати, що на сьогодні існує два підходи в дослідженні віктимності та віктимної поведінки: психологічний та кримінологічний.

Якщо досліджувати коріння питання віктимології, то можна констатувати, що довгий час віктимологія розглядалася в руслі кримінологічних досліджень. Віктимність з цієї точки зору розглядалася як поведінка, при якій потерпілий певним чином сприяє скоєнню злочину, свідомо чи несвідомо створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, зневажаючи запобіжними заходами. Прихильники такого підходу вважають предметом віктимології жертву виключно злочинних дій. І тоді, віктимологія вивчає особистість та поведінку потерпілого саме на предмет наявності певних ознак, які сприяли скоєнню злочину. Такого підходу дотримуються Ю. Антонян, К. Вишневецький, Ю. Воронова,

В. Гольберт, М. Єнікєєв, В. Мінська, М. Моїсєєв, І. Полубинський, Д. Рівман, О. Сахаров, Л. Франк, С. Христенко, О. Яковлєв та ін.

Дуже важливо розглядати проблему виктимної поведінки саме з психологічної точки зору, зокрема в рамках вікової психології. У роботі ми спиралися на погляди багатьох вчених (М. Одинцової, О. Андронникової, І. Малкіна-Пих, О. Хархан та ін.), які об'єктом вивчення виктимології виділяють саме жертву, а «жертва» – це поняття більше широке за змістом, ніж поняття «потерпілій».

В. Христенко зазначає, що: «жертва – це людина (сторона взаємодії), що втратила значущі для неї цінності внаслідок впливу на неї іншим людиною (стороною взаємодії)». Тобто, можна сказати, що саме «жертва» є поняттям віктимології [27, с. 143]. У статті В. Давиденка ми знаходимо трактування віктимології як самостійної науки, яка вивчає не лише осіб, що потерпіли виключно від кримінального злочину, а будь-якої людини, яка є жертвою, яка потерпіла внаслідок скоєного злочину, булінгу або інших дій, та якій «прямо чи опосередковано було скоєно шкоду, незалежно від того, чи визнано її в офіційному порядку чи такою вона вважає саму себе» [10, с.118-121].

Поряд із поняттям «віктимної особистості» розглядаються і поняття «віктимізації», «віктимогенності», «віктимної поведінки» (А. Мудрик, Е. Руденський, О. Клачкова, О. Холічева, М. Долгових). Віктимність або віктимогенність – це набуті людиною фізичні, психічні й соціальні риси та ознаки, які сприяють її перетворенню на жертву», а віктимізація – процес придбання віктимності, або, іншими словами, – це процес перетворення людини на жертву та її наслідки. Віктимізація, таким чином, поєднує в собі динаміку (реалізацію віктимності) та статику (реалізовану віктимність).

Варто зазначити, що незважаючи на наявність окремих досліджень, питання віктимності особистості все ще залишається дискусійним. Сам феномен трактується по-різному: як стійка особистісна властивість (Е. Руденський), здібність (М. Бурно, Л. Франк), девіація (Ю. Клейберг),

психічний розлад (І. Малкіна-Пих), схильність індивіда ставати жертвою об'єктивних чи суб'єктивних умов віктимізації (А. Мудрик).

У своїй монографії О. Андроннікова «Виктимное поведение подростков: факторы возникновения и профилактика», вчена визначає віктимність як «набуття людиною фізичних, психічних та соціальних рис, які у своїй сукупності збільшують ймовірність перетворення людини на жертву злочину, нещасного випадку» та складається з інтелектуального і вольового компонентів [1, с. 137]. Віктимізація розглядається автором як процес придбання віктимності.

У своїй науковій праці О. Хархан визначає віктимність як «властивість особистості та одну з детермінант віктимної поведінки. За її думкою, віктимність – це взаємозв'язок основних особистісних детермінант людини, певне співвідношення яких формує тип віктимної поведінки і навіть тип віктимності особистості» [26, с. 144]. Автором було відокремлено чотири типи віктимності:

- агресивна віктимна особистість – це поведінковий аспект;
- активна (підбурююча) віктимна особистість – це вербальний аспект;
- пасивна віктимна особистість – прихований аспект;
- некритична віктимна особистість – причинно-наслідковий аспект.

Аналізуючи працю Л. Франка ми можемо знайти пояснення щодо виникнення віктимності. Л. Франк стверджує, що «виникнення віктимної поведінки в особистості зумовлюється комплексною дією специфічних і неспецифічних чинників різного генезу (психофізіологічного, індивідуально-психологічного і соціально-психологічного характеру)» [24, с. 22-23]. Вчений наголошує, що «першорядного значення набуває дослідження віктимності на психологічному рівні, адже це може дати відповідь на основне питання віктимології: чому саме дана особа або дана група осіб (соціальна, демографічна, психологічна) стають жертвами того чи іншого злочину? Для цього, в свою чергу, необхідно дослідити, якою мірою вольові, емоційні та інші психологічні й соціально-психологічні процеси, риси особистості,

впливають на ступінь віктимності тих чи тих осіб, як ці риси проявляються в критичний момент конфліктної ситуації, чому за однакових обставин деякі легко стають жертвами шахрайства, зґвалтування, пограбування, булінгу, а інші успішно уникають небезпеки. Вирішення цих та багатьох інших питань, зокрема питання про розробку підстав для соціально-психологічної класифікації постраждалих, дає можливість глибше вивчити причини злочинності й розробити нові рекомендації щодо профілактики певних категорій злочинів, адже психічними процесами можна управляти, а поведінку людей прогнозувати» [24, с. 22-23].

В іншому дослідженні ми знаходимо перелік взаємозалежних психологічних чинників, що обумовлюють віктимізацію особистості. Так у своєму дослідженні Н. Морозова, наводить перелік чинників:

- індивідуально-психологічний чинник, котрий діє на рівні здібностей та схильностей особистості, особливостей розвитку темпераменту, психо-біологічних передумов поведінки, розвитку емоційної сфери, та інших психологічних утворень, які можуть приводити до ускладнень соціальної адаптації особистості;

- психолого-педагогічний чинник, він визначається недоліками шкільного і сімейного виховання і призводить до розвитку несприятливої міжособистісної ситуації;

- соціально-психологічний чинник, він формує несприятливі особливості взаємодії особистості з найближчим оточенням;

- особистісний чинник, він виявляється у вибірковості середовища спілкування, норм і цінностей оточення, а також в особистих ціннісних орієнтаціях і у розвитку до вольової саморегуляції [15, с. 127].

О. Бантишева у своєму дослідженні відокремила такі чинники віктимної поведінки:

1. Індивідуально-психологічні – це тип темпераменту; тип гендерної ідентичності; тривожність та ригідність; потреба у нових враженнях; самооцінка та самоставлення; ступінь управління власним життям.

2. Соціально-психологічні – це міжособистісна залежність; сугестивність (наскільки особа піддається навіюванню з боку інших); почуття емоційного благополуччя і захищеності, що пов'язані з кліматом у сім'ї та відчуття самотності.

О. Бантишева зазначає, що всі ці показники тісно пов'язані між собою і разом складають багатомірну і багаторівневу модель віктимної особистості [4, с. 37].

У своїй монографії С. Гарькавець виокремлює два види віктимної поведінки – активну і пасивну. Активну віктимну поведінку він характеризує як спрямування до взаємодії з потенційним злочинцем, встановленням з ним контакту, навіть залицянням. Активну жертву характеризують імпульсивність, схильність до конфліктного стилю спілкування, емоційна нестійкість, невміння бачити себе і ситуацію збоку, слабкий самоконтроль, низький рівень критичності мислення. Натомість, пасивна віктимна поведінка має прояв у покірному виконанні будь-яких вимог. Особи з таким типом поведінки стають жертвою саме через власну бездіяльність. Основними характеристиками пасивної жертви, за С. Гарькавцем, є невпевненість, високий показник конформності, низька самооцінка, негативне ставлення до себе та свого життя, залежність та слухняність [8, с. 34].

Надавши класифікації чинників, які можуть спричинити віктимну поведінку, необхідно звернутися до тлумачення поняття «жертви». Її аналіз вдало зроблений М. Одинцовою. Автором виділено два види «жертв»: справжня та вдавана. Справжня жертва є об'єктивно такою і це не залежить від того, вважає себе суб'єкт жертвою злочину, обставин, звинувачує в усьому себе (не помічає своєї віктимності і не усвідомлює її). Натомість несправжня, вдавана жертва не є такою насправді, але вміє видаватися такою іншим, і таким чином, маніпулює їх жалістю та співчуттям до себе. Такою поведінкою, несправжня жертва змушує інших рятувати її, допомагати,

вирішувати власні справи. Така «жертва», насправді, отримує владу над усіма [20].

У дисертаційному дослідженні О. Андроннікової представлено декілька типів жертв, в залежності від характеру особистісних якостей:

- універсальний тип. До цього типу відносяться особи, для яких характерно: яскраво виражені особистісні риси, що визначають їх високу уразливість у відношеннях з оточуючими. Серед різних видів жертв вони можуть бути як з активною віктимною поведінкою, так і з пасивною;

- вибіркового типу. До цього типу відносяться особи, які стають жертвами в певних видах злочину. У таких осіб віктимна схильність може бути зумовлена типовими формами поведінки у поєднанні з характером конфліктних ситуацій;

- ситуативний тип. Особи з таким типом характеризуються середньою віктимністю і стають жертвами здебільшого у результаті збігу ситуативних факторів, небезпека яких для них виявилася нездоланною;

- випадковий тип. Люди стають жертвами випадково, внаслідок збігу обставин, певної ситуації [1, с. 147].

У науковій літературі існує також поняття «багаторазової віктимізації», яка найчастіше проявляється якраз у підлітків і жінок, коли особа вже була на межі безпеки та злочину, причому, саме через власну поведінку, і знов поводить себе так само. Як зазначає О. Бовть, в цьому випадку «багаторазовість віктимізації» – це «своєрідна стійка поведінка, певне психологічне спрямування особистості. При багаторазовій віктимізації ризик стати жертвою від разу до разу постійно зростає, а віктимна поведінка набуває особливої стійкості». Як зазначає автор, випадкова віктимна поведінка часто пов'язана з відсутністю досвіду, необачливістю, довірливістю. Стійка поведінка тісно пов'язана з активною, наполегливою, багаторазовою віктимізацією, яка характеризується і провокуючою поведінкою. Саме тому однією з форм віктимної поведінки вважають аморальне поводження потенційної жертви, яке досить часто виступає провокуючим [6, с. 14-22].

Узагальнюючи портрет віктимної особистості, її можна представити за допомогою таких характеристик:: егоцентрична чи надто поступлива людина, проявляє конформну поведінку, довірлива, часто некритична, внаслідок чого – нездатна передбачити перебіг подій. Це людина з низьким рівнем статевої культури, гіперсексуальна чи сексуально невдоволена, а в комунікативній сфері часто відчуває труднощі у спілкуванні. Супроводжуючи характеристики – це висока схильність до ризику, нерідко – агресивна.

Для осіб з високим ступенем віктимності характерні: сугестивність, низький рівень освіти, довірливість, низькі когнітивні можливості. Важливим чинником є також рівень освіти. Низький рівень освіти є прямим корелятом віктимологічної поведінки. Люди з низьким рівнем освіти та культури відрізняються помітною агресією, частіше скоюють насильницькі дії, а така поведінка провокує відповідну реакцію. Низький освітній та культурний рівень часто призводить до того, що людина не може усвідомити та оцінити ситуацію, не звертається за захистом до відповідних державних структур. На думку вчених (В. Васильєв, С. Гаркавець, І. Малкіна-Пих та інші) зазначені компоненти і є передумовами віктимної поведінки [8; 14].

1.2. Чинники формування та особливості прояву віктимної поведінки в підлітковому віці

Підлітковий вік є достатньо інтенсивним періодом життя, що висуває особливі вимоги до особистості та її активності, до вміння перебудовувати та переглядати наявні думки і оцінки. Цей віковий період відрізняється високою інтенсивністю процесів соціалізації та індивідуалізації. Дорослішання характеризується інтенсивними пошуками свого місця у світі, суспільстві, системі соціальних стосунків, а також розширенням усвідомлення власних особливостей, здібностей з точки зору відповідності вимогам соціуму. У зв'язку з цим підлітку необхідно погоджувати свої потреби з очікуваннями

оточуючих та вимогами соціальних норм. Необхідність такого погоджування часто пов'язана із значними труднощами, котрі й стають причиною виникнення суперечностей у розвитку підлітка. Ці суперечності можуть протікати в гострій формі, зумовлюючи сильні емоційні переживання, порушення у поведінці та взаєминах із дорослими та однолітками [21].

На думку вчених саме у цей період дитина має високі показники імпульсивності, нестійкої нейродинамики та збудливості, все це супроводжується ще й процесом статевого дозрівання.

Українські дослідники А. Бистров та В. Синьов вважають, що при емоційно-вольовій незрілості, готовності до реакцій емансипації та імітації, ще й при слабкому контролі з боку батьків, підліток може легко опинитися під впливом асоціальних елементів, які маскують свою справжню сутність «красивими фразами». Вчені доводять, що така готовність до зазначених поведінкових патернів може обумовити прихильність підлітка до асоціальних елементів суспільства і, як результат, підліток може стати жертвою» [5, с.133].

Дослідниця О. Хархан у своєму дисертаційному дослідженні встановлює, що «першопричиною, яка призводить до відхилень у поведінці, є порушення взаємин підлітка з класом, ізолювання, що спонукає дитину шукати іншої спільності однолітків, чи навіть більш старших школярів, де б знову з'явилася можливість самоствердитися та самореалізуватись як особистості...» [26, с. 144-147].

На думку Н. Морозової, підлітковий вік – це вік підвищеної віктимності, яка спричинена психологічними особливостями, а ті у свою чергу визначають кризову симптоматику: реакція навіюваність, емансипація, недостатня критичність, піддатливість лідерам референтних груп, сексуальне збудження. Наслідками такого поєднання факторів можуть бути неадекватність реакцій, неадекватність поведінкових проявів, неврівноваженість, які можуть спричинити підвищену конфліктність [15].

Автор методики дослідження схильності до віктимної поведінки О. Андронікова у своєму дослідженні зазначає, що неадекватна самооцінка може виступати як фактор віктимізації підлітків. Завищена самооцінка стає причиною зниження критичності, внаслідок чого людина не може реально оцінити погрозливий характер ситуації; занижена – нерішучості, пасивності, сором'язливості, в такому випадку можна спостерігати пасивний тип віктимної поведінки [3]. Також автор виокремлює специфічні чинники виникнення віктимної поведінки підлітків:

- спостереження факту насильства або індивідуальний досвід переживання його;
- раніше вікових норм сформований комплекс психологічних якостей (емоційна неадекватна самооцінка, нестійкість, тривожність);
- психологічні особливості підлітків: нерозвиненість моральної свідомості та недостатність критичних і прогностичних функцій когнітивної сфери, що призводить до легкої переконливості, наївності, невміння адекватно реагувати на швидкі зміни в ситуації;
- відсутність відчуття соціальної підтримки, неадекватні стратегії сімейного виховання батька і матері, відсутність впевненості у безпеці вдома [2, с. 156].

Процес виникнення схильності до віктимної поведінки вдало описує О. Хархан. Дослідниця встановлює закономірність, чому підлітки легко втягуються у віктимні ситуації, де вони стають жертвами. Якщо уявити ситуацію, де для одного з підлітків характерна провокуюча віктимна поведінка, а поведінка іншого не є віктимною, він все одно буде втягнутий у ситуацію. Взагалі, процес віктимізації має характер наслідування, коли більшість неповнолітніх, що відрізняються віктимною поведінкою, віктимізують інших підлітків, особливо молодших за віком. Саме так виникає схильність до віктимної поведінки [26].

З огляду на дослідження представлених поглядів вчених можна зроби узагальнення, що для неповнолітніх вірогідність стати жертвою обумовлена

сукупністю особистісних якостей, які взаємодіють із конкретною ситуацією, але при цьому головну роль відіграє вік неповнолітнього, а спрямованість поведінки, орієнтації, установка, цілі, наміри, потреби – це все є другорядні фактори, які призводять до віктимної поведінки.

Також слід пам'ятати про характерні для підліткового віку новоутворення: висока мінливість інтелектуальної, емоційної та соціальної поведінки. Особливістю емоційної сфери є те, як і у когнітивній, присутня невпевненість у виборі форм реагування. Підлітки випробовують нові почуття, але вони не мають адекватних способів вияву. Мотиваційна сфера характеризується прагненням до самостійності та самоповаги, але ці прагнення зіштовхуються із очікуваннями оточуючих, і це провокує конфлікт, наслідком якого є імпульсивні непередбачувані емоції підлітків.

Таким чином, віктимні підлітки стають ізольовані від соціального середовища, у них бракує досвіду реалізації соціальних ролей, які б допомагали їм реалізовувати емоції та почуття, що є характерними для цих ролей. Емоційна сфера таких підлітків має вид гіпертрофованості, навіть до стану екзальтованості. Також необхідно сказати про наслідки вказаного вище конфлікту, це може бути агресивна поведінка або тенденція уникати зіткнення. Агресивна поведінка найчастіше проявляється у незгоді з існуючим порядком, у порушенні існуючих законів та правил соціального оточення. А спосіб уникнення може мати опозиційний характер (Я проти всього світу дорослих), і занурення в самого себе, більш характерне для віктимних підлітків.

Розгляд чинників підліткової віктимізації не можливий без аналізу процесу соціалізації підлітка у сім'ї. Як відомо, першим інститутом соціалізації особистості (а у нашому випадку й віктимізації) виступає сім'я, на яку покладено певні функції для задоволення потреб її членів. Це господарсько-побутова, виховна, емоційна, функція духовного (культурного) спілкування та ін. Результатом виконання всіх функцій, ми можемо говорити про нормально функціонуючу та дисфункціональну сім'ю. У

дисфункціональних сім'ях відбувається порушення здійснення функцій і стає неможливим виконання її членами своїх ролей – батьківської, подружньої дитячої. Такий стан родини перешкоджає особистісному зростанню членів сім'ї та призводить до негативного впливу на потребу в самоактуалізації та самореалізації кожного члена родини.

У статті О. Андроннікової «Роль сім'ї у формуванні не адаптивних форм віктимної поведінки дітей» виділені чинники віктимізації підлітків в межах сімейних стосунків.

Першим чинником є психічні особливості батьків, які безпосередньо впливають на емоційні переживання дитини. Певні особливості взаємодії батьків з дітьми, які призводять до порушення емоційно-психологічного ставлення підлітків. До таких відносять: гіперопікування, тривожність, відчуття самотності батьків, і як результат – формування у дитини почуття тривожності, неадекватного оцінювання навколишніх подій. Не менш потужним фактором є фізичні покарання дітей батьками, прояви жорстокості, психологічне насильство, некоректні зауваження та надмірна критика. Така поведінка батьків призводить до викривлення та неадекватного сприймання дитиною свого статусу у сім'ї; порушення особистісних кордонів дитини, наслідками чого є постійне почуття провини у членів такої сім'ї. Велике значення має психологічне неблагополуччя саме матері у родині та прояв нею таких рис, як надмірна імпульсивність, неадекватна самооцінка, жертвність, емоційна лабільність. Наслідком прояву матір'ю таких рис є певний (віктимний) стиль поведінки дитини у міжособистісних контактах.

Другий чинник – це соціально-економічний статус сім'ї. До підвищеної віктимізації підлітка соціально-економічний статус родини може бути представлений у незадовільних побутових умовах, низькій матеріальній забезпеченості та сімейному статусі. Такі фактори мають особливий вплив на підлітка, адже вони оцінюються ще й референтною для нього групою. Супутні фактори, але не менш впливові: розлучення батьків, недостатня

соціально-матеріальна підтримки, глибоке почуття провини одного з батьків у розлученні, занадто молодий вік батьків, фінансова нестабільність, низький рівень освіти. Всі ці фактори призводять до нерозуміння або ігнорування потреб підлітка, його відторгнення та, як наслідок, віктимізації.

Третій чинник схильності до віктимної поведінки – це певні стилі сімейного виховання. Якщо у родині присутні розбіжність та нефункційність сімейних устоїв, амбівалентність моральних цінностей, домінує конфліктність (між усіма поколіннями родини), зловживання будь-якими наркотичними речовинами одного чи обох батьків, брутальна поведінка з дітьми, все це є прямий шлях дитини до віктимізації [2, с.159].

Таким чином, згідно досліджень О. Андроннікової до чинників формування «невіктимної» поведінки підлітків відносяться: відчуття соціальної підтримки та включення в соціум, позитивний інтерес і доброзичливість з боку батька, послідовність та демократичність у вихованні з боку матері, емоційна стійкість, відчуття спокою, незалежність, товариськість, самозберігаюча поведінка, самоконтроль, емпатійність та доброзичливе ставлення до інших [1].

Аналіз досліджень психологів Т. Левицької [13, с.172] та М. Одінцової [20] виявив класифікацію стилів сімейного виховання підлітків. За цією класифікацією визначено, що певний тип батьківського ставлення призводить до виникнення тієї або іншої аномалії розвитку, в тому числі й віктимності. Т. Левицька зазначає, що «гіпопротекція, домінуюча гіперпротекція, емоційне відторгнення, потураюча гіперпротекція, підвищена моральна відповідальність, непрогнозовані емоційні реакції, умови жорстких взаємостосунків, суперечливе виховання, все ці стилі сімейного виховання, які призводять до віктимізації підлітків».

Як підсумок можемо сказати, що склад, структура сім'ї, особливості стосунків її членів, їх індивідуально-типологічні або фізичні особливості впливають на формування особистості підлітків. Підліток у

дисфункціональних родин оцінює себе як жертву, і такий стан призводить до певного рівня віктимності та способів поведінки.

Визначальна роль у формуванні віктимності належить пережитому у дитинстві, або в підлітковому віці, насильству. Представники різних теоретико-емпіричних підходів наголошують на негативному впливі на особистість та психіку підлітка психічного та фізичного (зокрема, сексуального) насильства. Проявом такого насильства зазвичай є: знущання, приниження, побиття, сексуальні домагання, нанесення інших тілесних ушкоджень, маніпулювання, образливі висловлювання на адресу дитини тощо.

Підводячи підсумки, ми можемо виокремити групу соціальних чинників формування віктимної особистості у підлітковому віці. До них відносять погане матеріальне забезпечення сім'ї, асоціальний та аморальний спосіб життя батьків, емоційна депривація дитини, незадовільні стосунки з однолітками, булінг з боку однолітків, вчителів, причетність до антисоціальних груп, наявність фізичних або психічних дефектів. Зазначені чинники прямо не впливають на формування віктимної поведінки, адже кожен з цих чинників сам по собі не завжди призводить до віктимізації особистості, але ці чинники обумовлюють формування високий рівень тривожності та агресивності, неадекватної самооцінки, емоційно-вольову нестійкість, і саме ці індивідуальні особливості підлітків впливають на готовність стати жертвою насилля.

Інша група – це психологічні чинники формування віктимності та віктимної поведінки в підлітковому віці. До них вчені відносять: кризу ідентичності; негативну або несформовану Я-концепцію, недостатню зрілість моральних переконань; схильність до опору, протесту, боротьби проти світу авторитетів; недостатній рівень регуляції щодо можливості у подоланні труднощів; прагнення нових, ризикованих відчуттів; суперечливість та непередбачуваність характеру; неадекватне реагування та схильність перебільшувати важливість проблеми; непереборне прагнення почуватись

дорослим; підвищена увага та тривожність з приводу пубертатних змін та прийняття власної сексуальності; прагнення до незалежності та виходу з сім'ї; поведінкові реакції, на кшталт: емансипації, угруповання, захоплення [1, 9, 13, 23, 26].

Отже ми можемо підвести підсумок, що підлітковий період є сензитивним для формування схильності до віктимізації особистості. Саме наявність соціально-психологічних чинників можуть виступати провокуючими факторами, які підвищують віктимність поведінки підлітка. Найголовнішими з них є: не сформованість адекватного сприймання себе, світу, та свого місця в ньому, не сформованість світогляду на життєвої позиції, емоційна нестабільність особистості цього вікового періоду, нездатність контролювати та адекватно виражати власні емоції та переживання, вступ до асоціальної групи однолітків, деструктивні сімейні стосунки та викривлені стилі сімейного виховання.

1.3. Сфера саморегуляції осіб зі схильністю до віктимної поведінки

В даний час проблема саморегуляції особистості знаходиться в центрі уваги психологічної науки, що нагромадила достатній обсяг знань під час її вивчення. Правомірно, що особистісну саморегуляцію вивчають як специфічну активність суб'єкта, спрямовану на перетворення свого стану, тобто як дію та включають його в структуру діяльності, орієнтовану на відновлення сил організму та активізацію працездатності, а так само як перетворювальну діяльність, в якій об'єктом є організація функцій самого суб'єкта [12].

У психологічній науці та практиці поняття саморегуляції використовується досить широко. У силу апіорної складності та через застосування категорії саморегуляції у різних галузях наукового знання існує ціла низка трактувань її семантики. Зазвичай, під саморегуляцією

розуміється процес, що забезпечує стабільність системи, її відносну стійкість і рівновагу, а також цілеспрямовану зміну індивідом механізмів різних психофізіологічних функцій, що стосуються формування спеціальних засобів контролю над діяльністю.

Сучасні дослідження особистісних аспектів саморегуляції базуються в основному на концепції стилю саморегуляції особистості. В. І. Морасанова одна з перших чітко сформувала гіпотезу про те, що особистісні особливості впливають на діяльність через індивідуальні способи саморегуляції активності, що склалися. Саморегуляцію вона розуміла, як усвідомлений процес внутрішньої психічної активності людини з побудови, підтримці та управлінню різними видами та формами довільної активності, що безпосередньо реалізує досягнення поставлених цілей. На її думку, лише в індивідуальних особливостях саморегулювання відображається те, як людина планує та програмує досягнення мети, враховує значущі умови навколишньої дійсності, оцінює власну активність, прагнучи отримати суб'єктивно прийнятні результати [16].

Як вже було зазначено раніше, досліджень, які велися у напрямку сфери саморегуляції осіб зі схильністю до віктимної поведінки не дуже багато. Проте є декілька, що ми можемо розглянути.

Дослідження Фролової Р. І та Байгужиної О. В. має назву «Стильові характеристики саморегуляції поведінки у студентів з різним рівнем віктимності» [25]. Метою учених було визначення стильових характеристик саморегуляції поведінки у студентів із різним рівнем віктимності. Дослідження проводилось на базі науково-дослідницької лабораторії «Адаптація біологічних систем до природних та екстремальних факторів середовища» Южно-Уральського державного гуманітарно-педагогічного університету. Обстеження проходило із дівчатами 1-4 курсів денної форми навчання, всіх профілів навчання, у кількості 89 студенток.

На основі аналізу отриманих результатів за шкалою «реалізована віктимність» опитувальника «схильність до віктимної поведінки» всі

обстежувані диференціювалися на дві групи: особи зі «середнім» рівнем ($n = 36$) і «нижче середнього» ($n = 53$) реалізованої віктимності. Данні про віктимність, саморегуляцію поведінки, емоційний інтелект у студенток педагогічного вузу отримували за допомогою відповідних опитувальників «схильність до віктимної поведінки», «стиль саморегуляції поведінки», «емоційний інтелект». Результат. У структурі віктимності студентів визначено високі рівні за шкалах, що оцінюють схильність до залежної і беспорядної поведінки, до агресивної віктимної поведінки, до самопошкоджуючої і саморуйнівної поведінки, до некритичної поведінки.

При порівнянні груп студентів з різним рівнем віктимності виявлено особливості, виражені: у відмінностях стильових характеристик саморегуляції поведінки (у реалізації процесів моделювання, оцінювання та гнучкої взаємодії); у відсутності відмінностей параметрів емоційного інтелекту. Особливості прояву саморегуляції поведінки у студентів визначаються рівнем їх віктимності. Представники групи осіб з «низьким» рівнем віктимності в два рази частіше демонструють високу саморегуляцію поведінки порівняно з респондентами групи з «середнім» рівнем віктимності. Виявлена група ризику студентів, що виявляють схильність до залежної і беспорядної поведінки, що вимагає спеціальних заходів по супроводу їх соціальної адаптації у вузі.

Наступне емпіричне дослідження С. П. Дерев'янка «Емоційні особливості рольової віктимності молоді» [11], що проводилося серед студентів національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка загальною кількістю 120 осіб – студенти очного («юнацька група»; $n=60$, віком 18-21 років) та заочного («доросла група»; $n=60$, віком 25-40 років) відділень. Метою дослідження було вивчення емоційних особливостей рольової віктимності молоді.

За результатами цього дослідження автор узагальнює, що по-перше, показники рольової віктимності переважають в молодому віці, порівняно з представниками більш зрілого періоду життя, а по-друге, рольова

віктимність негативно пов'язана з усіма дослідженими показниками емоційної сфери як молодих, так і зрілих осіб. Тобто прояви рольової віктимності стають більш вираженими при недостатній сформованості навичок емоційної саморегуляції, емпатійності щодо інших, при незадоволеності собою, іншими людьми та життям в цілому. Вірогідно, набуття статусу жертви виявляється як компенсація своїх негараздів (у випадку задіяння ігрової ролі жертви), або як результат відторгнення іншими людьми (соціальна роль жертви).

У своєму емпіричному дослідженні доцент Шматкова І. В., що має назву «Взаємозв'язок рівня рольової віктимності та когнітивно-емоційної саморегуляції у юнацькому віці» [22], мала мету, що полягала у встановленні взаємозв'язку особливостей когнітивно-емоційної саморегуляції та рівня віктимності в осіб юнацького віку. Це дослідження проводилося у груповій формі. Вибірку склали респонденти віком від 17 до 21 року. Загалом у цьому дослідженні взяли участь 101 респондент: 37 юнаків та 64 дівчата.

Аналіз результатів вивчення рольової віктимності показав наступне. Високі значення за шкалою «ігрова роль жертви» мають близько чверті респондентів. 59% респондентів продемонстрували середній рівень значень за даною шкалою. Низькі ж показники виявлені приблизно у 19% респондентів. Для осіб з високими показниками за даною шкалою характерне вміння маніпулювати іншими, намагаючись отримати підтримку й увагу. У них також відзначається інфантильність, демонстрація своїх нещастя і страждань, боязнь відповідальності, рентні установки. При цьому автори методики відзначають особливу пластичність і креативність ігрової ролі жертви. Такі люди товариські, контактні, володіють хорошим емоційним інтелектом, вміють розташувати до себе, вміють залагоджувати різні соціальні ситуації.

Показники за шкалою «соціальна роль жертви» в цілому вище, ніж за шкалою «ігрова роль жертви». Так, високі значення відзначені приблизно у половини респондентів. Це свідчить про наявність у них тенденції до тих чи

інших проявів аутсайдерства, відчуття себе ізгоями, ворожості сприйняття навколишнього світу, переживання самотності, образливості. Вони вважають інших людей більш привабливими і успішними, ніж вони самі. Будучи менш гнучкими у відносинах з іншими людьми, важче адаптуються до соціуму, вважають за краще усамітнення. Разом з тим вони відкриті досвіду, що виражається в хорошому уяві, високому рівні розуміння того, що відбувається, рефлексії своїх вчинків і переживань. Середній рівень показників за шкалою «соціальна роль жертви» виявлено у 42,6% респондентів, низькі показники мають всього лише 10% учасників дослідження.

Висновки за Розділом 1:

1. Теоретичний аналіз сучасних джерел з психології щодо проблеми віктимної поведінки свідчить, що науковці різних галузей психологічного напрямку розглядають віктимність як набуті психічні й соціальні риси та ознаки людини, а також не викреслюють й фізичні особливості підліткового періоду. Такий спектр особливостей може перетворити підлітка на схильного до перетворення на жертву, а отже й до віктимної поведінки. Такий процес називають віктимізацією особистості.

2. Виявлено, що віктимність складається з інтелектуального та вольового компонентів і є сукупністю внутрішніх чинників. Зокрема, сучасні науковці зазначають, що спрямованість особистості підлітка обумовлює його схильність до різних видів віктимної поведінки. На підставі вивчення наукових джерел, нами з'ясовано, що головна ознака віктимної поведінки – це або бездіяльність, або здійснення певних дій, які спричиняють ситуацію, що людина опиняється в ролі жертви. Велике значення для соціалізації підлітка має саме тип віктимної поведінки.

3. Обґрунтовано, що особливо уразливими до віктимної поведінки є підлітки. Їх поведінка завжди відрізняється підвищеною неадекватністю, не конструктивними формами виходу з критичних ситуацій. Виявлені чинники

віктимізації підлітків. Це сукупність особистісних якостей, індивідуально-психологічними особливостей: схильність до ризику, тривожність, нестійка самооцінка та ін.

4. Саморегуляція є особливим психічним механізмом оптимізації стану людини. Предметом психології саморегуляції є інтегративні психічні явища та процеси, що забезпечують самоорганізацію різних видів психічної активності людини, цілісність її індивідуальності та особистості. Аналіз механізмів саморегуляції проводиться у рамках проблематики індивідуальних стилів регуляції, реалізації різних форм довільної активності та діяльності (навчальної, трудової), регуляції психічних станів, вікових аспектів її становлення.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Характеристика вибірки

В дослідженні взяли участь 58 осіб, які є здобувачами середньої освіти ліцею №2 Куп'янської міської ради Харківської області.

На основанні методики «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андронникової та метода крайніх груп, були сформовані дві полярні групи по 15 осіб.

До першої групи увійшли 15 підлітків у віці від 15 до 17 років, із низькими показниками за схильністю до віктимної поведінки, які є здобувачами середньої освіти у ліцеї №2 Куп'янської міської ради Харківської області.

Другу групу склали 15 підлітків у віці від 15 до 17 років, із тенденцією до формування віктимної поведінки. які є здобувачами середньої освіти у ліцеї №2 Куп'янської міської ради Харківської області. Підлітки із середніми значеннями тимчасово були виключені з порівняльного аналізу.

На підготовчому етапі було проведено аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з проблеми дослідження, визначені актуальність, об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, сформовано план дослідження, підібраний відповідний психодіагностичний інструментарій. Підготовлено стимульний матеріал для проведення дослідження.

На основному етапі було здійснено тестування (жовтень 2021 р. – листопад 2021 р.), збір, обробка та аналіз отриманих даних. Учасникам дослідження було запропоновано заповнити бланки наступних методик: опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (ССПМ) В. І. Моросанової, методика «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андронникової, методика «Стратегії подолання стресових ситуацій», С. Хобфолла (адаптація Н. Водоп'янова та О. Старченкова), опитувальник копінг-стратегій (WCQ) Р. Лазаруса, С. Фолкмана (адаптація Т. Л. Крюкова, Є. В. Куфтяк,

М. С. Замишляєва). Детальніший опис методик розміщено в підрозділі 2.2. Час дослідження респондентів склав від 40 до 60 хвилин. З учасниками дослідження проводилася розмова, щодо їх добровільної згоди в участі дослідження. Їм пояснили правила та ціль тестової процедури.

На підставі отриманих даних був здійснений кількісний та якісний аналіз результатів дослідження, які наведено в Розділі 3.

2.2. Характеристика методів дослідження

В ході досліджування використовувався метод тестування за допомогою низки психодіагностичних методик, які направлені на виявлення стилів саморегуляції, схильності до віктимної поведінки та метод математико-статистичної обробки даних.

*Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (ССПМ)
В. І. Моросанової [16]*

Твердження опитувальника побудовані на типових життєвих ситуаціях і не мають безпосереднього зв'язку зі специфікою будь-якої професійної чи навчальної діяльності. Мета методики – це діагностика розвитку індивідуальної саморегуляції та її індивідуального профілю, що включає показники планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, а також показники розвитку регуляторно-особистісних властивостей – гнучкості та самостійності.

Опитувальник ССПМ складається з 46 тверджень та працює як єдина шкала "Загальний рівень саморегуляції" (ОУ), яка характеризує рівень сформованості індивідуальної системи саморегуляції довільної активності людини. Затвердження опитувальника входять до складу шести шкал (по 9 тверджень у кожній), виділених відповідно до основних регуляторних процесів планування (Пл): характеризує індивідуальні особливості висування та утримання цілей, сформованість у людини усвідомленого планування

діяльності; моделювання (М): дозволяє діагностувати індивідуальну розвиненість уявлень про зовнішні та внутрішні значущі умови, ступінь їх усвідомленості, деталізованості та адекватності; програмування (Пр): діагностує індивідуальну розвиненість усвідомленого програмування людиною своїх дій; оцінки результатів (Ор): характеризує індивідуальну розвиненість та адекватність оцінки піддослідним себе та результатів своєї діяльності та поведінки; а також і регуляторно-особистісними властивостями: гнучкості (Г) – діагностує рівень сформованості регуляторної гнучкості, тобто здатність перебудовувати, вносити корекції в систему саморегуляції при зміні зовнішніх та внутрішніх умов та самостійності (С) – характеризує розвиненість регуляторної автономності. Структура опитувальника така, що ряд тверджень входять до складу одразу двох шкал. Це відноситься до тих тверджень опитувальника, які характеризують як регуляторний процес, так і регуляторно-особистісну якість.

Методика «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андронникової охоплює комплекс взаємопов'язаних проявів віктимної поведінки підлітків і спрямована безпосередньо на аналіз психологічної реальності, що ховається за віктимними поведінковими аспектами.

Методика дослідження віктимної поведінки є стандартизованим тестом-опитувачем, призначеним для виміру схильності підлітків до різних форм віктимної поведінки. Віктимна поведінка – це така поведінка, внаслідок особливостей якої підвищується ймовірність перетворення особи на жертву злочину, обставин чи нещасного випадку. Об'єктом застосування методики є соціальні та особистісні установки.

Тест-опитувач представляє набір спеціалізованих психодіагностичних шкал, вкладених у вимір схильності до реалізації окремих форм віктимної поведінки. Вимірювання віктимності містить шкали: реалізована віктимність, схильність до агресивної віктимної поведінки, схильність до залежної та безпорадної поведінки, схильність до гіперсоціальної віктимної

поведінки, схильність до саморуйнівної поведінки, схильність до некритичної поведінки. О. Андроннікова пропонує здійснювати поділ за рівнями віктимності: «нормальний рівень віктимності» – такі особи характеризуються високою адаптацією; «середньостатистичний рівень віктимності», такий рівень залежить від особливостей соціальних умов і прийнятої соціокультурної норми віктимності; «високий рівень віктимності» обумовлений специфічними якостями особистості, які підвищують ступінь її уразливості та знижують рівень адаптації. Призначений для обстеження осіб старшого підліткового та юнацького віку [3].

Методика «Стратегії подолання стресових ситуацій» (SACS), запропонована в 1994 році С. Хобфоллом (адаптація виконана Н. Е. Водоп'яною та Е. С. Старченковою).

Ціль опитувальника «SACS» – вивчення стратегій і моделей копінг-поведінки (подолаючої поведінки), як типів реакцій особистості людини з подолання стресових ситуацій.

За допомогою цієї методики можна побачити, які обираються юнаками стратегії подолання стресу. Вважається, що чоловіки справляються зі стресом активно, але активний підхід може в деяких випадках бути асоціальною, а проблемно-орієнтований – пасивним (наприклад, пасивно-агресивним).

С. Хобфолл розглядає подолаючу поведінку як сукупність когнітивно-поведінкових дій, що залежать від ситуаційного контексту.

Методика складається з 54 тверджень, з яких сформовано дев'ять моделей поведінки. Також методика дозволяє розрахувати загальний рівень конструктивності.

Моделі копінг-поведінки:

1. Асертивні дії – дії, що відображають здатність будувати відносини в бажаному напрямі та регулювати власну поведінку.

2. Вступ в соціальний контакт – характеризує вміння вирішувати складні, конфліктні ситуації разом з іншими людьми, здатність до об'єднання та компромісу.

3. Пошук соціальної підтримки – це набір навичок, що дозволяє в важкій ситуації знайти підтримку з боку оточуючих (сім'ї, друзів, знайомих).

4. Обережні дії – модель, котра характеризує дії, що полягають у прагненні уникнути ризиків та невдач, перевіривши все декілька разів та проаналізувавши можливі рішення.

5. Імпульсивні дії – дії, що виражаються в швидкому, часто необдуманому прийнятті рішень, або в слідуванні за інтуїтивними імпульсами.

6. Уникнення – характеризує бездіяльність по відношенню до вирішення проблемної ситуації, виражається в тому, що людина продовжує вести себе так, як якщо б нічого не відбулося.

7. Маніпулятивні дії – вид поведінки, при якій «маніпулятор» досягає своїх цілей за рахунок різних «хитрощів», лестоці, фальші.

8. Асоціальні дії – дії, що відходять від норм суспільства. Це можуть бути протиправні дії, ворожість, недовіра, руйнування соціальних зв'язків.

9. Агресивні дії – модель, котра характеризує особистість, як ту, що порушує права інших тим, що намагається домінувати, принижувати, ображати. Згодом це може привести до руйнування будь-яких відносин.

Опитувальник копінг-стратегій (WCQ) Р. Лазаруса, С.Фолкмана (адаптація Т. Л. Крюкова, Є. В. Куфтяк, М. С. Замишляєва) призначений для визначення копінг-механізмів, способів подолання труднощів у різних галузях психічної діяльності, копінг-стратегій.

Методика була розроблена Р. Лазарусом та С. Фолкманом у 1988 році, адаптована Т. Л. Крюкова, Є. В. Куфтяк, М. С. Замишляєвої у 2004 році, додатково стандартизована у НІПНІ ім. Бехетерьова Л. І. Вассерманом, Б. В. Іовлевим, Є. Р. Ісаєвою, Є. А. Трифоновною, О. Ю. Щелковою, М. Ю. Новожиловим.

Опитувальник складається з 50 тверджень щодо поведінки у важкій життєвій ситуації. Випробуваний повинен оцінити як часто дані варіанти поведінки виявляються в нього. Твердження опитувальника групуються у 8 шкал.

Конфронтація. Стратегія конфронтації передбачає спроби вирішення проблеми за допомогою не завжди цілеспрямованої поведінкової активності, здійснення конкретних дій, направлених або зміну ситуації, або відреагування негативних емоцій у зв'язку з труднощами.

Дистанціювання. Стратегія дистанціювання передбачає спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок суб'єктивного зниження її значущості та ступеня емоційної залученості до неї. Характерно використання інтелектуальних прийомів раціоналізації, перемикання уваги, усунення, гумору, знецінення тощо.

Самоконтроль. Стратегія самоконтролю передбачає спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок цілеспрямованого придушення та стримування емоцій, мінімізації їх впливу на оцінку ситуації та вибір стратегії поведінки, високий контроль поведінки, прагнення самовладання.

Пошук соціальної підтримки. Стратегія пошуку соціальної підтримки передбачає спроби вирішення проблеми за рахунок залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів, пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки. Характерні орієнтованість на взаємодію з іншими людьми, очікування уваги, поради, співчуття.

Прийняття відповідальності. Стратегія прийняття відповідальності передбачає визнання суб'єктом своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її вирішення, у ряді випадків із виразним компонентом самокритики та самозвинувачення. При помірному використанні дана стратегія відображає прагнення особистості до розуміння залежності між власними діями та його наслідками, готовність аналізувати свою поведінку, шукати причини актуальних труднощів у особистих недоліках і помилках.

Втеча-уникнення. Стратегія втечі-уникнення передбачає спроби подолання особистістю негативних переживань у зв'язку з труднощами за рахунок реагування на кшталт ухилення: заперечення проблеми, фантазування, невинуватих очікувань, відволікання тощо.

Планування розв'язання проблеми. Стратегія планування вирішення проблеми передбачає спроби подолання проблеми за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації та можливих варіантів поведінки, вироблення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду та наявних ресурсів. Стратегія розглядається більшістю дослідників як адаптивна, що сприяє конструктивному вирішенню труднощів.

Позитивна переоцінка. Стратегія позитивної переоцінки передбачає спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок її позитивного переосмислення, розгляд її як стимулу для особистісного зростання. Характерна орієнтованість на надособистісне, філософське осмислення проблемної ситуації, включення їх у ширший контекст роботи особистості над саморозвитком.

Методи математико-статистичної обробки матеріалу

Для виявлення прихованих закономірностей та характеру зв'язків між досліджуваними параметрами у матеріалі дослідження були використані наступні методи статистичної обробки: факторний аналіз (метод головних компонент, обертання Varimax) та U-критерій Манна-Уїтні

Факторний аналіз – статистичний метод, який використовується при обробці великих масивів експериментальних даних. Задачами факторного аналізу є скорочення числа перемінних та визначення структури взаємозв'язку між перемінними, тобто їх класифікація, тому факторний аналіз використовується як метод скорочення даних чи як метод структурної класифікації.

U-критерій Манна-Уїтні – непараметричний статистичний критерій, що використовується для оцінки різниці між двома вибірками за рівнем будь-

якої ознаки, виміряної якісно. Дозволяє виявити відмінності в значенні параметра між малими вибірками.

Статистична обробка даних дослідження проводилася комп'ютерним методом з використанням пакета статистичної програми IBM SPSS Statistics 22.0.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ПІДЛІТКІВ ЗІ СХИЛЬНІСТЮ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

3.1. Провідні стилі саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки

Виявлено особливості стилів саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки за допомогою опитувальника «Стиль саморегуляції поведінки» (ССПМ) В. І. Моросанової.

Отримані результати дослідження представлені на рис. 3.1-3.3

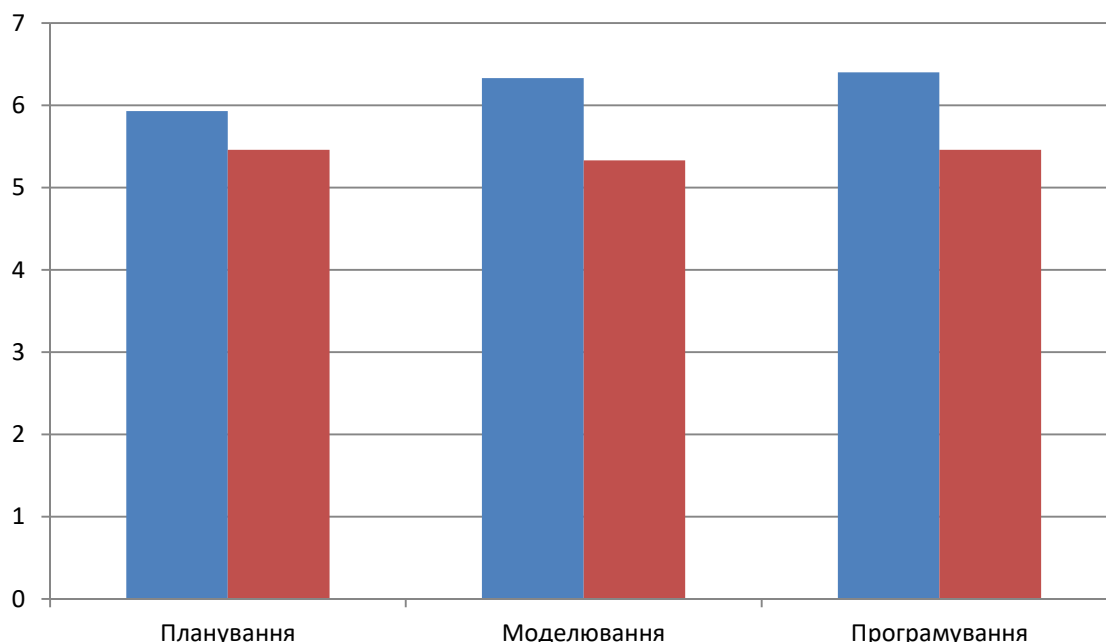

Рис. 3.1. Стилі саморегуляції в групах підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак (сер. знач.)

Примітка: ■ – група №1, підлітки без ознак віктимної поведінки; ■ – група №2, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки.

За результатами, наведеними на рис. 3.1, ми бачимо, що такі стилі саморегуляції, як «планування», «моделювання» та «програмування» більш виражені у підлітків з низьким показником віктимної поведінки. Так, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки в більшій мірі, ніж підлітки з

низьким показником віктимної поведінки, у типових життєвих ситуаціях схильні до частої зміни своїх цілей, поставлена мета у них рідше буває досягнутою, а планування малореалістичне. Вони можуть вважати за краще не замислюватися про своє майбутнє, цілі висувають ситуативно і зазвичай не самостійно. У юнаків за шкалою моделювання – слабша сформованість процесів моделювання, що призводить до неадекватної оцінки значимих внутрішніх умов і зовнішніх обставин, що проявляється у фантазуванні, яке може супроводжуватися різкими перепадами ставлення до розвитку ситуації, наслідків своїх дій. У таких підлітків також частіше виникають труднощі у визначенні мети і програми дій, адекватних поточній ситуації, вони не завжди помічають зміну ситуації, що також часто призводить до невдач.

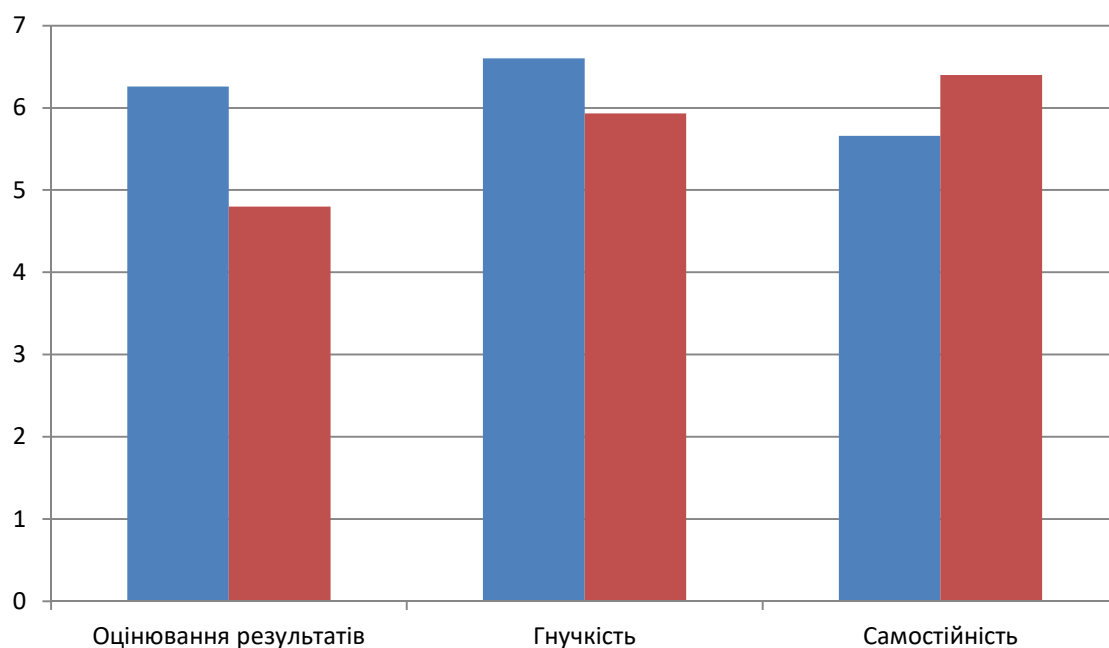

Рис. 3.2. Стилі саморегуляції в групах підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак (сер. знач.)

Примітка: ■ – група №1, підлітки без ознак віктимної поведінки;
 ■ – група №2, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки.

За результатами, наведеними на рис. 3.2, бачимо, що у підлітків з групи №1 більш високі показники за стилями «оцінювання результатів» та «гнучкість», а у підлітків з групи №2 за стилем «самостійність».

Тобто, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки на відміну від підлітків з низьким показником, більш некритичні до своїх дій, та більш схильні не помічати власних помилок. Їх суб'єктивні критерії успішності недостатньо стійкі, що може призвести до різкого погіршення якості результатів при збільшенні обсягу роботи. Також на відміну від підлітків з групи №1, підлітки групи №2 в динамічній, швидко мінливій обстановці почувають себе невпевнено, важко звикають до змін у житті, до зміни обставин і способу життя.

Проте у підлітків з тенденцією до віктимної поведінки більш розвинений стиль «самостійність». Це може вказувати на те, що в типових ситуаціях, ці підлітки будуть більш успішні, ніж підлітки з групи №1 у самостійній організації власної активності. Вони можуть бути більш ефективні в самостійному плануванні діяльності і поведінки, організації роботи по досягненню висунутої мети, контролюванні її ходу та виконанню, аналізуванні і оцінюванні як проміжних, так і кінцевих результатів діяльності.

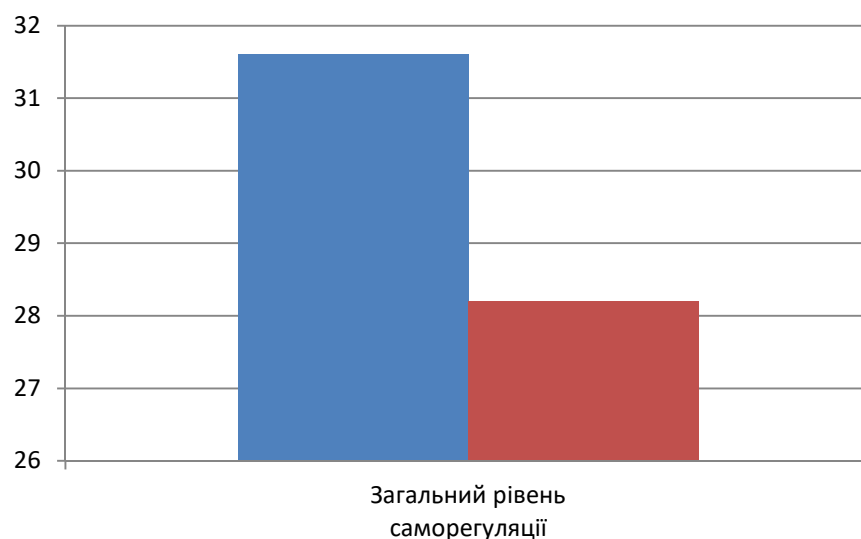

Рис. 3.3. Стилі саморегуляції в групах підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак (сер. знач.)

Примітка: ■ – група №1, підлітки без ознак віктимної поведінки;
 ■ – група №2, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки.

За результатом рисунку, можемо бачити, що «загальний рівень саморегуляції» значно перевищує у підлітків з низьким показником віктимної поведінки. Це може вказувати на те, що в житті підлітки з тенденцією до віктимної поведінки, більш залежні від ситуацій і думки оточуючих людей. У таких підлітків ймовірно знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, в порівнянні з піддослідними з високим рівнем регуляції.

За допомогою U-критерію Манна-Уїтні було перевірено статистичну значущість описаних вище відмінностей між групами (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Порівняльний аналіз стилів саморегуляції між групами підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак

Регуляторні шкали стилів саморегуляції поведінки	Середній ранг у групі		Значення U-критерію Манна-Уїтні	Рівень значущості, p
	Група №1	Група №2		
Планування	16,63	14,37	95,5	0,475
Моделювання	17,67	13,33	80	0,171
Програмування	18,6	12,4	66	0,047*
Оцінювання результатів	18,5	12,5	67,5	0,050*
Гнучкість	17,5	13,8	82,5	0,207
Самостійність	13,6	17,4	84	0,232
Загальний рівень саморегуляції	18	13	75	0,118

Примітка 1: Група №1 – підлітки без ознак віктимної поведінки; група №2 – підлітки з тенденцією до віктимної поведінки;

Примітка 2: $*p < 0,05$.

У результаті аналізу отриманих даних, ми бачимо, що виявлено статистично достовірні відмінності між групами тільки за шкалами «програмування» та «оцінювання результатів» на користь підлітків з низькими показниками віктимної поведінки.

У підлітків, що не мають тенденції до віктимної поведінки на відміну від підлітків, що її мають, на більш вищому рівні виражені такі стилі саморегуляції, як «програмування» та «оцінювання результатів». Підлітки з розвинутим стилем «програмування» мають більшу розвиненість усвідомленого програмування своїх дій. Для досягнення намічених цілей вони мають потребу у тому, щоб продумувати способи своїх дій і поведінки деталізуючи розроблені програми, а у разі необхідності можуть змінювати та коректувати їх до отримання прийняттого результату. З розвинутим стилем «оцінювання результатів», підлітки мають розвиненість та адекватність оцінки себе та результатів своєї діяльності та поведінки. Ними адекватно оцінюється як сам факт неузгодженості отриманих результатів з метою діяльності, так і причини, що призвели до неї, гнучко адаптуючись до зміни умов.

В результаті дослідження відмінностей стилів саморегуляції підлітків з низькими показниками віктимної поведінки та підлітків з тенденцією до віктимної поведінки, можна зробити такі висновки, що у підлітків з тенденцією немає розвинутих стилів саморегуляції на більш високому рівні. На невисокому рівні розвинуті – «програмування» та «оцінювання результатів». Тобто, підліткам з тенденцією до віктимної поведінки, у типових життєвих ситуаціях притаманні невміння або небажання продумувати свої дії, чи діяти імпульсивно, і тоді вони часто стикаються з неадекватністю отриманих результатів цілям діяльності і при цьому не вносять змін до програми дій, діють шляхом проб і помилок.

3.2 Особливості копінг-поведінки підлітків зі схильністю до віктимної поведінки

Виявлено середні значення копінг-стратегій підлітків з тенденцією до віктимної поведінки за опитувальником копінг-стратегій (WCQ) Р. Лазаруса, С.Фолкмана (адаптація Т. Л. Крюкова, Є. В. Куфтяк, М. С. Замишляєва).

Отримані результати дослідження представлені на рис. 3.4-3.5.

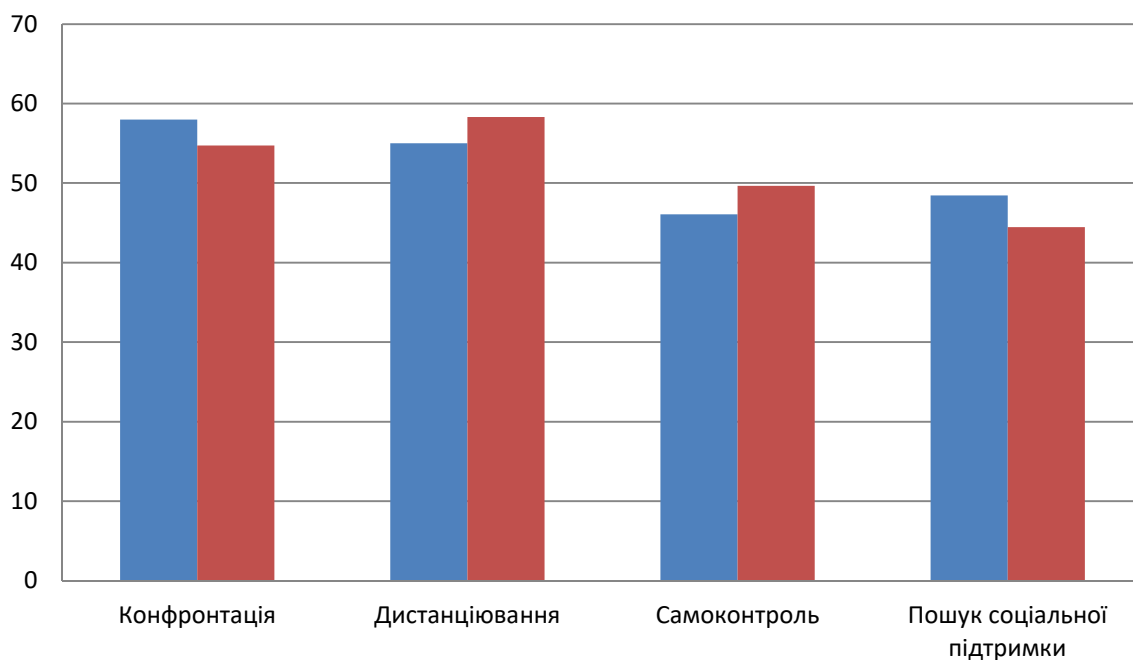

Рис. 3.4. Копінг-стратегії в групах підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак (сер. знач.)

Примітка: ■ – група №1, підлітки без ознак віктимної поведінки; ■ – група №2, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки.

За результатами, наведеними на рис. 3.4, бачимо, що у підлітків з групи №1 більш високі показники за копінг-стратегіями «конфронтація» та «пошук соціальної підтримки», а у підлітків з групи №2 за копінг-стратегіями «дистанціювання» та «самоконтроль».

Тобто, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки на відміну від підлітків з низьким показником, менш схильні до вирішення проблеми за рахунок залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів, пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки. Також на відміну від підлітків групи №1, підлітки групи №2 менш готові до ризику для вирішення ситуації, у них менш розвинена здатність до опору труднощам, енергійність та заповзятливість при вирішенні проблемних ситуацій, вміння відстоювати власні інтереси, справлятися із тривогою у стресогенних умовах.

Проте у підлітків з тенденцією до віктимної поведінки більш розвинений самоконтроль, що вказує на подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок цілеспрямованого придушення та стримування емоцій, мінімізації їх впливу на оцінку ситуації, високий контроль поведінки, прагнення самовладання. Також у ситуаціях стресу, підлітки можуть звертатися до стратегії дистанціювання, і тоді вони будуть намагатися подолати негативні переживання за рахунок суб'єктивного зниження її значущості та ступеня емоційної залученості до неї.

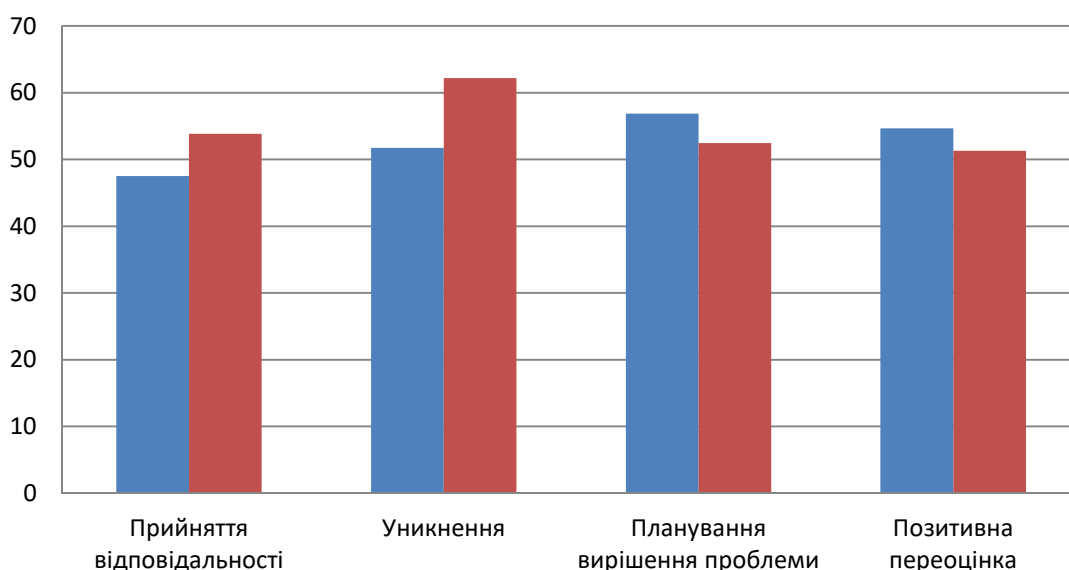

Рис. 3.5. Копінг-стратегії в групах підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак (сер. знач.)

Примітка: ■ – група №1, підлітки без ознак віктимної поведінки; ■ – група №2, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки.

За результатами, наведеними на рис. 3.5, у підлітків без ознак віктимної поведінки більш високі показники за копінг-стратегіями «планування вирішення проблеми» та «позитивна переоцінка», а у підлітків з тенденцією до віктимної поведінки за копінг-стратегіями «прийняття відповідальності» та «уникнення».

Підлітками з низьким показником віктимної поведінки, в більшій мірі обираються такі копінг-стратегії, як «планування вирішення проблеми» та

«позитивна переоцінка». Стратегія «планування вирішення проблеми» передбачає спроби подолання проблеми за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації та можливих варіантів поведінки, вироблення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду та наявних ресурсів. Тому підліткам з тенденцією до віктимної поведінки менш властиво цілеспрямоване та планомірне вирішення проблемної ситуації. Копінг-стратегія «позитивна переоцінка» передбачає спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок її позитивного переосмислення, розгляд її як стимулу для особистісного зростання. Таке вирішення складної життєвої ситуації також менш властиво підліткам із групи №2, ніж з групи №1.

У підлітків з тенденцією до віктимної поведінки більш розвинуті такі копінг-стратегії, як «прийняття відповідальності» та «уникнення». Наявність такої стратегії, як «прийняття відповідальності» передбачає визнання підлітком своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її вирішення. При помірному використанні дана стратегія відображає прагнення особистості розуміння залежності між власними діями та його наслідками, готовність аналізувати свою поведінку, шукати причини актуальних труднощів у особистих недоліках і помилках. А наявність такої стратегії, як «уникнення», при правильному використанні дає можливість швидкого зниження емоційного напруження в ситуації стресу, але частіше в складній життєвій ситуації дана стратегія не дає можливості вирішення проблеми, виникає ймовірність накопичення труднощів, а ефект дій щодо зниження емоційного дискомфорту. короткостроковий.

Були визначені статистично достовірні відмінності між копінг-стратегіями підлітків, що мають та не мають тенденції до віктимної поведінки. Результати подано у табл. 3.2.

За результатами даних, що наведені у таблиці, ми бачимо, що виявлено статистично достовірні відмінності між групами тільки за копінг-стратегією «уникнення», що є більш вираженою у підлітків з тенденцією до віктимної

поведінки. Проте є тенденція до значних відмінностей за «дистанціюванням», також на користь підлітків групи № 2 та «плануванням вирішення проблем» на користь підлітків без ознак віктимної поведінки.

Таблиця 3.2.

Порівняльний аналіз копінг-стратегій між групами підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак

Моделі копінг-стратегій Р. Лазаруса	Середній ранг у групі		Значення U-критерію Манна-Уїтні	Рівень значущості, ρ
	Група №1	Група №2		
Конфронтація	16,9	14,1	91,5	0,383
Дистанціювання	13,33	17,67	80	0,177
Самоконтроль	13,73	17,27	86	0,270
Пошук соціальної підтримки	17,2	13,8	87	0,289
Прийняття відповідальності	13,57	17,43	83,5	0,227
Уникнення	11,93	19,07	59	0,026*
Планування вирішення проблеми	17,63	13,37	80,5	0,183
Позитивна переоцінка	16,87	14,13	92	0,391

Примітка 1: Група №1 – підлітки без ознак віктимної поведінки; група № 2 – підлітки з тенденцією до віктимної поведінки;

Примітка 2: * $\rho < 0,05$.

Підлітки з тенденцією до віктимної поведінки маючи стратегією «уникнення» у складних життєвих ситуаціях мають своїм прагненням ухилення від вирішення проблеми. При виразній перевазі стратегії уникнення у підлітків можуть спостерігатися неконструктивні форми поведінки у стресових ситуаціях: заперечення чи повне ігнорування проблеми, ухилення від відповідальності та дій у вирішенні виниклих труднощів, пасивність, нетерпіння, спалахи роздратування, занурення у фантазії, переїдання, вживання алкоголю, з метою зниження болісного емоційного напруження. З тенденцією до дистанціювання, юнаки мають потребу у відокремленні від

ситуації та зменшенні її значущості. Для цього вони можуть використовувати інтелектуальні прийоми раціоналізації, перемикання уваги, усунення, гумор, знецінення тощо. Позитивними сторонами цих стратегій може бути зменшення емоційного дискомфорту від ситуації, негативними – неможливість вирішення проблеми, можливість знецінення власних переживань, короткостроковий ефект дій зі зниження емоційного дискомфорту.

Стратегія «планування вирішення проблем» виражена у підлітків без ознак віктимної поведінки. Тобто підліткам, що мають тенденцію до віктимної поведінки мало властиво подолання проблем за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації та можливих варіантів поведінки, планування власних дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду та наявних ресурсів.

В результаті дослідження відмінностей копінг-стратегій підлітків з низькими показниками віктимної поведінки та підлітків з тенденцією до віктимної поведінки, можна зробити такі висновки, що у підлітків з тенденцією на більш високому рівні виражена копінг-стратегія «уникнення», та є тенденція до розвинення копінг-стратегії «дистанціювання». На невисокому рівні є тенденція до розвитку – «планування вирішення проблем». Тобто, підліткам з тенденцією до віктимної поведінки, у складних життєвих ситуаціях притаманне подолання негативних переживань за рахунок реагування на кшталт ухилення: заперечення проблеми, фантазування, невиправданих очікувань, відволікання та мало характерно цілеспрямоване та планомірне вирішення проблемної ситуації, що включає аналітичний підхід до вирішення проблеми.

Виявлено середні значення моделей копінг-поведінки за методикою «Стратегії подолання стресових ситуацій» (SACS).

Отримані результати дослідження представлені на рис. 3.6-3.8.

За результатами, що наведені на рис. 3.6 можна побачити, що, як підлітками без ознак віктимної поведінки, так і підлітками з тенденцією

приблизно в однаковій мірі обираються моделі копінг-поведінки. Однак, група підлітків з тенденцією до віктимної поведінки в трохи більшій мірі обирає таку модель копінг-поведінки, як «імпульсивні дії». А група підлітків без ознак віктимної поведінки в більшій мірі обирає модель «асертивні дії».

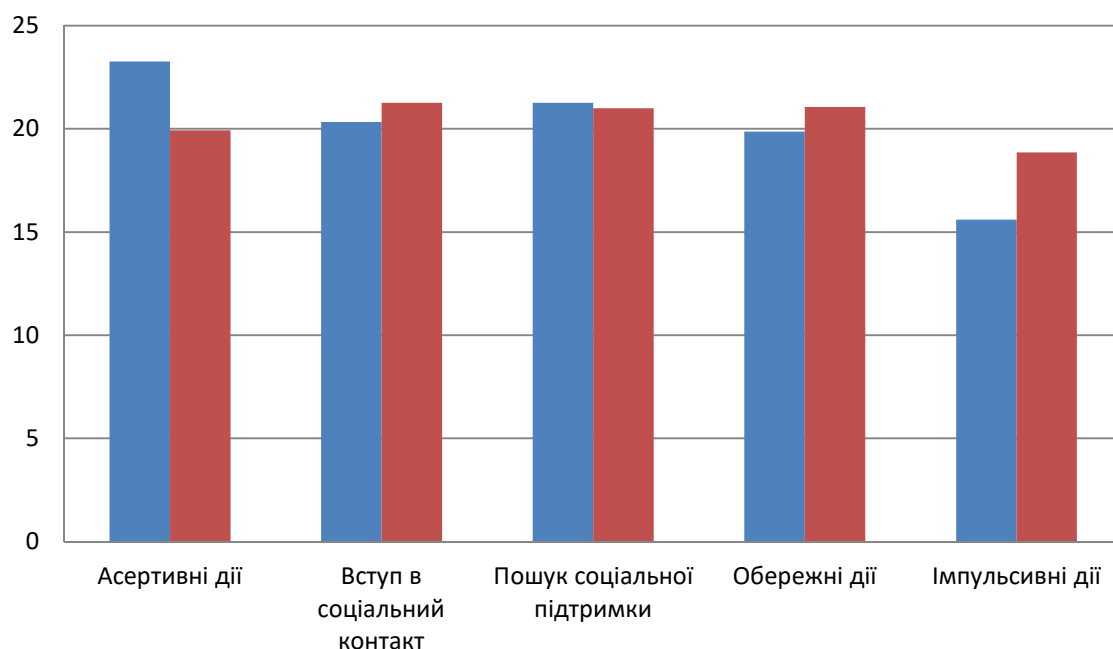

Рис. 3.6. Моделі копінг-поведінки в групах підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак (сер. знач.)

Примітка: – група №1, підлітки без ознак віктимної поведінки; – група №2, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки.

Майже в однаковій мірі обираються моделі «вступ в соціальний контакт», «пошук соціальної підтримки» та «обережні дії». За цими показниками можна побачити, що підліткам обох груп важливо мати соціальні контакти, щоб у ситуаціях необхідності вони мали змогу звернутися за допомогою, щоб ефективніше вирішити критичну ситуацію і мати можливість поділитися своїми переживаннями з іншими людьми, обговорити з ними ситуацію, знайти у них співчуття та розуміння. Також підліткам обох груп притаманні обережні дії, тобто ретельне зважування всіх можливих варіантів рішень, прагнення уникати ризику, нічого не приймати на віру, довго готуватися у скрутних ситуаціях, перш ніж діяти.

У підлітків без ознак віктимної поведінки більш виражена така модель копінг-поведінки, як «асертивні дії». Це вказує на те, що вони активно та послідовно відстоюють свої інтереси, відкрито заявляють про свої цілі та наміри, поважаючи при цьому інтереси оточуючих. У підлітків з тенденцією до віктимної поведінки в стресових ситуаціях менш розвинена ця модель, тому вони гірше можуть регулювати свою поведінку щодо інтересів оточуючих та відстоювання власних.

Підлітки з тенденцією до віктимної поведінки в більшій мірі обирають «імпульсивні дії». Такий вибір може казати про те, що в стресових ситуаціях, в ситуаціях напруження, підлітки можуть вдаватися до імпульсних дій. До дій, що приймаються швидко, іноді необдуманно.

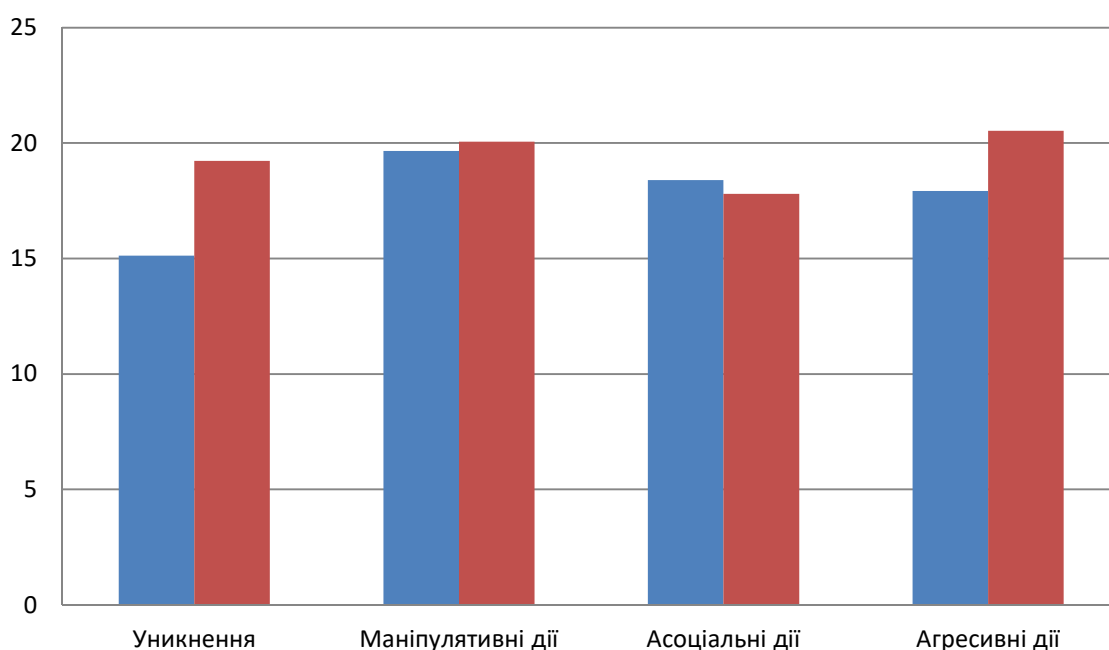

Рис. 3.7. Моделі копінг-поведінки в групах підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак (сер. знач.)

Примітка: ■ – група №1, підлітки без ознак віктимної поведінки; ■ – група №2, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки.

За результатами даних, що наведені у рис. 3.7, підлітками з тенденцією до віктимної поведінки більше обираються «уникнення» та «агресивні дії». Це може казати про те, що підлітки прагнучи до задоволення власних бажань

можуть: вдаватися до дій, які виявляються у тенденції відчувати негативні почуття при невдачах та конфліктах з іншими людьми, звинувачувати оточуючих у чомусь, відчувати почуття, гніву, роздратування, внутрішньої напруженості, розчарування, незадоволеності, і також уникати вирішення конфліктних та суперечливих ситуацій, продовжувати вести себе так, як якщо б нічого не відбулося, відкладати вирішення виниклої проблеми, думати про щось інше.

Майже в рівній мірі обираються моделі «маніпулятивні дії» та «асоціальні дії». Це каже про те, що в обох групах підлітки в ситуаціях стресу, залежно від ситуації, можуть іноді вдаватися до навмисних та прихованих спонукань іншої людини до переживання певних станів, прийняття рішень та виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором своїх власних цілей та мають тенденції виходити за соціально допустимі рамки та обмеження, прагнення до задоволення власних бажань не зважаючи на обставини та інтереси інших людей.

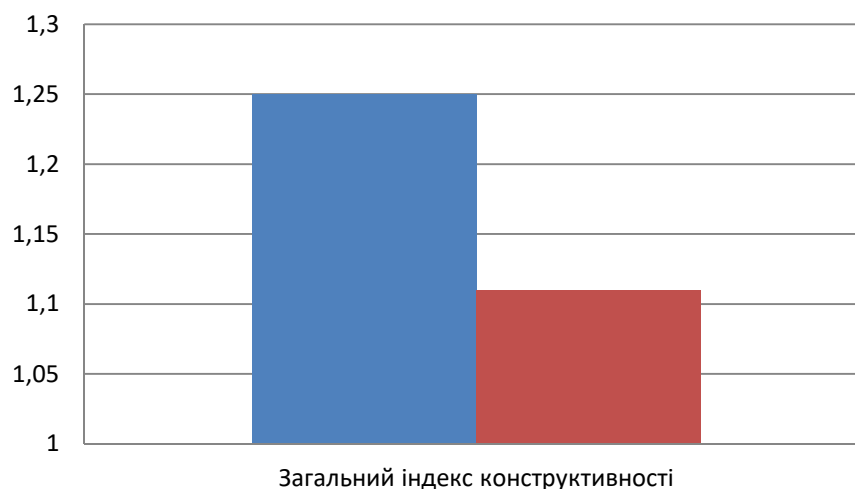

Рис. 3.8. Моделі копінг-поведінки в групах підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак (сер. знач.)

Примітка: ■ – група №1, підлітки без ознак віктимної поведінки;
 ■ – група №2, підлітки з тенденцією до віктимної поведінки.

За результатами рис. 3.8, можемо бачити, що загальний індекс конструктивності вищий у підлітків без ознак віктимної поведінки. Проте, в обох групах показник є вищим ніж 1,1, що є високим ступенем конструктивності. Високий рівень конструктивності стратегії поведінки означає, що конструктивні моделі копіngu «асертивні дії», «вступ в соціальний контакт», «пошук соціальної підтримки» переважають над неконструктивними – «уникненням», «асоціальними» та «агресивними» діями. І хоча в обох групах показники високі, ми бачимо, що у підлітків без ознак віктимної поведінки він вищий. Тому можемо припустити, що при активному подоланню в сукупності з позитивним використанням соціальних ресурсів (контактів) стресостійкість підлітків без ознак віктимної поведінки буде вищою, ніж у підлітків з тенденцією до віктимної поведінки.

Були визначені відмінності між моделями копіng-поведінки підлітків, що мають та не мають тенденції до віктимної поведінки. Результати подано у таблиці 3.3

Таблиця 3.3

Порівняльний аналіз моделей копіng-поведінки між групами підлітків зі схильністю до віктимної поведінки та без її ознак

Моделі копіng-поведінки	Середній ранг у групі		Значення U-критерію Манна-Уїтні	Рівень значущості, ρ
	Група №1	Група №2		
Асертивні дії	19,13	11,87	58	0,023*
Вступ в соціальний контакт	14,5	16,5	97,5	0,532
Пошук соціальної підтримки	16,3	14,7	100,5	0,617
Обережні дії	13,77	17,23	86,5	0,279
Імпульсивні дії	11,87	19,13	58	0,023*
Уникнення	11,7	19,3	55,5	0,017*
Маніпулятивні дії	15,07	15,93	106	0,785
Асоціальні дії	16,8	14,2	93	0,416
Агресивні дії	13,4	17,6	81	0,190
Загальний індекс конструктивності	19,17	11,83	57,5	0,022*

Примітка 1: Група №1 – підлітки без ознак віктимної поведінки; група № 2 – підлітки з тенденцією до віктимної поведінки;

Примітка 2: * $p < 0,05$.

У результаті аналізу отриманих даних, ми бачимо, що виявлено статистично достовірні відмінності між групами за такими шкалами, як «асертивні дії», «загальний індекс конструктивності» на користь підлітків без ознак віктимної поведінки, та «імпульсивні дії» і «уникнення» на користь підлітків з тенденцією до віктимної поведінки.

У підлітків без ознак віктимної поведінки на відміну від підлітків з тенденцією до віктимної поведінки значно підвищені показники «асертивні дії» та «загальний індекс конструктивності». Маючи розвинуту модель поведінки «асертивні дії», дії підлітка відображають здатність будувати відносини в бажаному напрямі та регулювати власну поведінку. Тобто підліткам з тенденцією до віктимної поведінки або мало властиво чи не властиво мати стратегією подолання стресу за якою вони активно і послідовно відстоюють свої інтереси, відкрито заявляють про свої цілі та наміри, поважаючи при цьому інтереси оточуючих. Наявність розвиненого загального індексу конструктивності означає, що конструктивні моделі копіngu переважають над неконструктивними, що підвищує стресостійкість підлітків. Можемо припустити, що підлітки з тенденцією до віктимної поведінки мають гіршу стресостійкість ніж підлітки без ознак тенденції.

На більш вищому рівні у підлітків з тенденцією до віктимної поведінки виражені «імпульсивні дії» і «уникнення». Маючи розвиненими ці дві моделі можемо сказати, що підліткам в ситуаціях стресу характерно уникнення рішучих дій, що вимагають великої напруженості і відповідальності за наслідки. Для них може бути звичною модель копіngu, за якою переважає прагнення віддалитися від конфліктної ситуації, та відкласти вирішення виниклої проблеми. А за імпульсивною поведінкою підлітки схильні діяти за першим спонуканням, під впливом зовнішніх обставин або емоцій, без

попереднього обмірковування своїх вчинків, зважування всіх "за" та "проти" та прийняття найбільш доцільних та обґрунтованих рішень.

В результаті дослідження відмінностей моделей копінг-поведінки підлітків з низькими показниками віктимної поведінки та підлітків з тенденцією до віктимної поведінки, можна зробити такі висновки, що у підлітків з тенденцією на більш високому рівні виражені такі моделі копінг-поведінки, як «імпульсивні дії» і «уникнення». На невисокому рівні – «асертивні дії» та «загальний індекс конструктивності». Тобто, підліткам з тенденцією до віктимної поведінки, у стресових ситуаціях найбільш притаманно, або уникнення рішучих дій, що вимагають великої напруженості та відповідальності за наслідки, або схильність діяти за першим спонуканням, під впливом зовнішніх обставин або емоцій.

3.3 Структурна організація сфери саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки

Був визначений взаємозв'язок між компонентами сфери саморегуляції, віктимної поведінки та моделями копінг-поведінки у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки. Результати подано у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Взаємозв'язок між компонентами сфери саморегуляції, віктимної поведінки та моделями копінг-поведінки у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки

Statistics 22.0	Коефіцієнт завантаження Varimax		
Factor	Вибірка основні компоненти		
ANALISIS	Відзначені завантажувальні дані > 0,5		
Показники: компоненти сфери саморегуляції та віктимної поведінки	Фактор 1 Стратегії саморегуляції і (21%)	Фактор 2 Неконструктивні моделі «копінг-поведінки» (18,6%)	Фактор 3 Реалізована віктимність (18,2%)
Соціальна бажаність відповідей			-0,622

Закінчення таблиці 3.4

Агресивна поведінка			0,763
Схильність до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки			0,847
Схильність до гіперсоціальної поведінки	-0,548		0,868
Схильність до некритичної поведінки			0,783
Реалізована віктимність			
Вступ в соціальний контакт	0,808		
Пошук соціальної підтримки	0,606		
Обережні дії	0,626		
Імпульсивні дії		-0,701	
Уникнення	0,585		
Маніпулятивні дії	0,574		
Асоціальні дії		-0,613	0,558
Агресивні дії		-0,911	
Загальний індекс конструктивності		0,886	
Конфронтація	0,669		
Самоконтроль	0,919		
Пошук соціальної підтримки	0,553		
Прийняття відповідальності	0,508		
Уникнення		-0,546	
Планування вирішення проблеми	0,747		
Планування		0,694	
Моделювання		0,532	
Оцінювання результатів			0,716
Гнучкість	0,609		
Самостійність	0,661		
Загальний рівень саморегуляції	0,549	0,652	

Перший фактор «стратегії саморегуляції» є біполярним. Даний фактор має найбільшу вагу – 21 %. Найбільше факторне навантаження мають змінні «самоконтроль» (0,919) та «вступ в соціальний контакт» (0,808), що належить

до позитивного полюса. На позитивному полюсі також знаходяться такі змінні копінг-поведінки, як «планування вирішення проблеми» (0,747), «конфронтація» (0,669), «самостійність» (0,661), «обережні дії» (0,626), «гнучкість» (0,609), «пошук соціальної підтримки» (0,606), «уникнення» (0,585), «маніпулятивні дії» (0,574), «пошук соціальної підтримки» (0,553), «загальний рівень саморегуляції» (0,549) та «прийняття відповідальності» (0,508). На негативному полюсі фактора така змінна, як «схильність до гіперсоціальної поведінки» (-0,548), яка протипоставляється всім вищеперерахованим змінним. Це свідчить про те, що чим вищий рівень схильності до гіперсоціальної поведінки буде мати особистість, тим нижчі показники стратегій саморегуляції будуть їй притаманні.

«Самоконтроль», що знаходиться на позитивному полюсі разом з іншими моделями копінг-поведінки: «вступ в соціальний контакт», «планування вирішення проблеми», «конфронтація», «обережні дії», «пошук соціальної підтримки», «уникнення», «маніпулятивні дії», «пошук соціальної підтримки» та «прийняття відповідальності» взаємопов'язаний зі стилями саморегуляції «гнучкість», «самостійність» та «загальний рівень саморегуляції». Оскільки дані показники знаходяться на одному полюсі, це свідчить про взаємне зростання цих характеристик. Чим вищими будуть показники моделей копінг-поведінки, тим вищим буде загальний рівень саморегуляції із її компонентами. Стилі саморегуляції «гнучкість» та «самостійність» характеризує наявність у підлітків розвиненості регуляторної автономності та сформованості регуляторної гнучкості, тобто здатності перебудувувати, вносити корекції в систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов. Можна сказати, що підлітки, у яких будуть вищі показники за загальним рівнем саморегуляції, тобто їм легше опанувувати нові види активності, вони впевненіше почувають себе в незнайомих ситуаціях, їх успіхи стабільніші в звичних видах діяльності, тим вищими будуть їх показники за конструктивними копінг стратегіями, що у сукупності може гарантувати підвищення їх стресостійкості.

Зміна «схильність до гіперсоціальної поведінки» взаємопов'язана із змінними, що належать до стратегій саморегуляції. Так як змінна «схильність до гіперсоціальної поведінки» знаходиться на негативному полюсі, це може говорити про те, що підлітки з тенденцією до віктимної поведінки будуть мати високі показники за компонентами стратегій саморегуляції. Гіперсоціальна віктимна поведінка – це жертвна поведінка, соціально схвалена і найчастіше очікувана. Сюди належать підлітки, позитивна поведінка яких привертає до них злочинні дії агресора. Люди цього типу вважають неприпустимим ухиляння від втручання у конфлікт, навіть якщо це може коштувати їм здоров'я чи життя. Наслідки таких вчинків усвідомлюються не завжди. І чим вище буде виражена така поведінка підлітків, тим нижчі показники будуть за сферою саморегуляції. Тобто підліток, що матиме схильність до гіперсоціальної поведінки, ризикує мати низький рівень саморегуляції, а значить вони більш залежні від ситуації і думки оточуючих людей. Також вони можуть мати знижену можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, і бути неврівноваженими.

Другий фактор – «неконструктивні моделі копінг-поведінки» є біполярним. Загальна вага фактора 18,6%. Фактор увібрав у себе 8 змінних, чотири з яких знаходяться на негативному полюсі: «агресивні дії» (-0,911), «імпульсивні дії» (-0,701), «асоціальні дії» (-0,613) та «уникнення» (-0,546), які є показниками неконструктивних моделей копінг-поведінки, на підставі яких і отримав відповідну назву фактор, та змінні «загальний індекс конструктивності» (0,886), «планування» (0,694), «загальний рівень саморегуляції» (0,652), «моделювання» (0,532), які перебувають на протилежному, позитивному полюсі.

На основі такого взаємозв'язку змінних можна припустити, що за високого рівня «агресивних дій» підлітки з тенденцією до віктимної поведінки будуть використовувати такі моделі копінг-поведінки, як «імпульсивні дії», «асоціальні дії» та «уникнення», при цьому пригнічувати

використання «планування», «моделювання», також нижчими будуть показники «загальний індекс конструктивності» та «загальний рівень саморегуляції».

Оскільки модель «агресивні дії» знаходиться на одному полюсі з показниками «імпульсивні дії», «асоціальні дії» та «уникнення», це свідчить про взаємне зростання цих характеристик.

Змінна «загальний індекс конструктивності» взаємопов'язана з такими моделями копінг-поведінки, як «агресивні дії», «імпульсивні дії», «асоціальні дії» та «уникнення». Підлітків з тенденцією до віктимної поведінки, які матимуть високі показники за «ЗІК», що відображає переважання конструктивних копінг-стратегій над неконструктивними, а значить і більш високу стресостійкість, будуть мати нижчий рівень за «уникненням» – бездіяльністю по відношенню до вирішення проблемної ситуації, «агресивними діями» – тенденціями відчувати негативні почуття при невдачах і конфліктах з іншими людьми, звинуваченням оточуючих в чому-небудь, відчуванням почуття, гніву, роздратування, внутрішньої напруженості, «імпульсивними діями» – діями, що виражаються у швидкому, часто необдуманому прийнятті рішень та «асоціальними діями» – діями, що відходять від норм суспільства.

На позитивному полюсі поряд із «загальним індексом конструктивності», знаходяться показники стилів саморегуляції, це: «загальний рівень саморегуляції» та компоненти «планування» й «моделювання». Цим складовим протиставляються неконструктивні моделі копінг-поведінки: «агресивні дії», «імпульсивні дії», «асоціальні дії» та «уникнення». Це означає, що за наявності високих показників неконструктивних моделей копінг-поведінки, компоненти стратегій саморегуляції та загальний рівень саморегуляції будуть нижчими. Тобто, якщо підліткам з тенденцією до віктимної поведінки, буде притаманно у поведінці, агресія, імпульсивність, уникнення та асоціальність дій, то у них буде нижчий «загальний рівень саморегуляції» та його компонентів

«планування» й «моделювання», а значить їм буде важче опанувати нові види активності, впевненіше почувати себе в незнайомих ситуаціях, вони будуть більш залежні від ситуації і думки оточуючих людей.

Третій фактор «реалізована віктимність», який пояснює 18,2% дисперсії, є біполярним та об'єднує в собі на позитивному полюсі наступні шкали: «схильність до некритичної поведінки» (0,868), «схильність до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки» (0,847), «реалізована віктимність» (0,783), «агресивна поведінка» (0,763), «оцінювання результатів» (0,716), «асоціальні дії» (0,558) та на негативному полюсі – «соціальна бажаність відповідей» (-0,622), яка протипоставляється всім вищеперахованим змінним. Це свідчить про те, що чим вищий рівень соціальної бажаності відповідей буде мати особистість, тим нижчі показники віктимної поведінки будуть їй притаманні.

Перші чотири змінні «схильність до некритичної поведінки», «схильність до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки», «реалізована віктимність» та «агресивна поведінка» відносяться до компонентів віктимної поведінки, відповідно до чого і був названий другий фактор. Оскільки дані показники знаходяться на одному полюсі зі змінною «асоціальні дії», що є моделлю копінг-поведінки, яка характеризує особистість як ту, що порушує права інших тим, що намагається домінувати, принижувати, ображати, це свідчить про взаємне зростання цих характеристик. Тобто, у підлітків з тенденцією до віктимної поведінки, у котрих є вираженою модель «асоціальні дії» буде спостерігатися зріст реалізованої віктимності. Підлітки з вираженою реалізованою віктимністю досить часто потрапляють у неприємні чи навіть небезпечні для його здоров'я та життя ситуації. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність діяти певними способами. Найчастіше це – прагнення до агресивних, необдуманих дій спонтанного характеру.

Змінна «соціальна бажаність відповідей» знаходиться на негативному полюсі від змінних, що належать до схильності віктимної поведінки, а саме

«схильність до некритичної поведінки», «схильність до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки», «реалізована віктимність», «агресивна поведінка». З цього слідує наступне: особистості, які матимуть низькі показники шкали «соціальна бажаність відповідей», що призначена для вимірювання схильності досліджуваних давати про себе соціально-схвалювану інформацію, вірогідніше всього, будуть мати більш високий рівень реалізованої віктимності. Підлітки з тенденцією до віктимної поведінки будуть схильні потрапляти в неприємні та небезпечні для життя та здоров'я ситуації, внаслідок виявленої ними агресії у формі нападу чи іншої провокаційної поведінки. Їм також буде важко правильно оцінювати життєві ситуації. Вони схильні до некритичності, що може проявитися, як у основі особистісних негативних характеристик (жадібність, користолюбство та ін.), так і позитивних (щедрість, доброта, чуйність, сміливість та інших). Для них буде характерною поведінка двох видів: провокуюча, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і самозаподіянна, яка характеризується схильністю до ризику, необдуманого поведінки, найчастіше небезпечної для себе та оточуючих. Наслідки своїх дій можуть не усвідомлювати або не надавати їм значення, сподіваючись, що все обійдеться.

На одному полюсі зі змінними, що характеризують реалізовану віктимність знаходиться компонент «оцінювання результатів», що відноситься до стилів саморегуляції поведінки, це свідчить про взаємне зростання цих характеристик. Підлітки, у яких розвинутий стиль саморегуляції «оцінювання результатів», мають індивідуальну розвиненість і адекватність оцінки та результатів своєї діяльності і поведінки. Тобто можна казати про те, що підлітки вдаючись до неприємних чи навіть небезпечних для власного здоров'я та життя ситуації, можуть адекватно оцінити результати своєї діяльності і поведінки, та причини, що призвели до цього, гнучко адаптуючись до зміни умов.

ВИСНОВКИ

На підставі отриманих результатів і відповідно до поставлених у роботі мети і завдань можна зробити такі висновки:

1. На підставі теоретичного аналізу наукових джерел, присвячених проблемі віктимної поведінки, встановлено, що віктимність розглядається як комплекс набутих психічних й соціальних рис та ознак людини, які формуються внаслідок психофізіологічного, індивідуально-психологічного і соціально-психологічного характеру. Головною ознакою віктимної поведінки є здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі жертви. Одним з найуразливіших вікових періодів для формування віктимної поведінки є підлітковий. Виокремлюють комплекс соціальних та психологічних чинників формування віктимної поведінки у підлітків. Зокрема визначається взаємозв'язок віктимності підлітків та низького рівня сформованості в них навичок емоційної саморегуляції. Показники рольової віктимності переважають в більш молодому віці і стають більш вираженими при недостатній сформованості навичок саморегуляції, при незадоволеності собою, іншими людьми та життям в цілому.

2. Визначено провідні стилі саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки. У підлітків із тенденцією до віктимної поведінки немає розвинутих стилів саморегуляції на більш високому рівні. На невисокому рівні розвинуті – «програмування» та «оцінювання результатів». У типових життєвих ситуаціях їм притаманно невміння або небажання продумувати свої дії, чи діяти імпульсивно, внаслідок чого вони часто стикаються з неадекватністю отриманих результатів цілям діяльності і при цьому не вносять змін до програми дій, діють шляхом проб і помилок.

3. Визначено особливості копінг-поведінки підлітків зі схильністю до віктимної поведінки. У підлітків із тенденцією до віктимної поведінки на більш високому рівні виражені такі моделі копінг-поведінки, як «імпульсивні дії» і «уникнення». На невисокому рівні – «асертивні дії» та «загальний

індекс конструктивності». У складних життєвих ситуаціях їм найбільш притаманно або уникнення рішучих дій на кшталт ухилення, що вимагають великої напруженості та відповідальності за наслідки, або схильність діяти за першим спонуканням, під впливом зовнішніх обставин або емоцій.

4. Встановлена структурна організація сфери саморегуляції у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки, де було виявлено три фактори. У першому факторі «стратегії саморегуляції» відображено, що чим більшою мірою у підлітків зі схильністю до віктимної поведінки сформовані стратегії саморегуляції, тим нижчим є рівень схильності до гіперсоціальної поведінки, внаслідок чого вони меншою мірою будуть вдаватися до соціально схвалюваної жертвовної поведінки, а також зможуть при необхідності відхилитися від конфлікту, тим самим зберігаючи власне здоров'я та життя.

Другий фактор «неконструктивні моделі копінг-поведінки» відображає, що звернення до неконструктивних моделей копінг-поведінки може призводити до зниження використання конструктивних методів досягнення мети, недостатньої здатності вміло вирішувати проблеми практичним шляхом та зниження стресостійкості.

Останній фактор під назвою «реалізована віктимність» відображає взаємозв'язок неконструктивних моделей копінг-поведінки із компонентами віктимної поведінки: у підлітків із тенденцією до віктимної поведінки спостерігається зростання реалізованої віктимності при внутрішній схильності і готовності діяти шляхом агресивних, необдуманих дій спонтанного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андронникова, О. О. Виктимное поведение подростков: факторы возникновения и профилактика монографія / О. О. Андронникова. – Новосибирск: НГИ, 2005. – 300 с.
2. Андронникова, О. О. Роль семьи в формировании неадаптивных форм виктимного поведения детей Семья в XXI веке.: Сборник материалов международного экспертного симпозиума / О. О. Андронникова. – Новосибирск: НГИ, 2013. – С. 156–164.
3. Андронникова, О. О. Тест склонности к виктимному поведению / О. О. Андронникова // Развитие гуманитарного образования в Сибири: сб. науч. тр. В 2 ч. Новосибирск: НГИ. – 2004. – Вып. 9.4.1. – С. 11–25.
4. Бантишева, О. О. Методика дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К- ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, Кам'янець – Подільський: Аксіома. – 2015. – Випуск 28. – С. 36-54.
5. Бистров, А. Є., Синьов, В. М. Схильність підлітків з інтелектуальними порушеннями до різних типів віктимної поведінки, та її зв'язок з особистісними особливостями підлітків / А. Є. Бистров, В. М. Синьов // Науковий Часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2018. – Серія 19. – Вип. 36. – С. 132-139.
6. Бовть, О. Б. Віктимна поведінка як психологічна проблема / О. Б. Бовть // Соціальна психологія. – 2014. – № 4 (6). – С. 14–22.
7. Бовть, О. Б. Исследование психологических детерминант виктимного поведения подростков / О. Б. Бовть // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Кам'янець – Подільський: Аксіома. – 2014. – Випуск 25. – С. 45-59.

8. Гарькавець, С. О. Психологія підліткової віктимності: монографія / С. О. Гарькавець. – Луганськ: вид-во «Ноулідж», 2013. – 175 с.
9. Гура, С. О. Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей / С. О. Гура // Проблеми екстремальної та кризової психології. Харків – 2017. – Вип. 21. – С. 30-39.
10. Давиденко, В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки / В. Л. Давиденко // Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика: Європейські перспективи. – 2014. – № 8. – С. 118-121.
11. Дерев'яно, С. П. Емоційні особливості рольової віктимності молоді // Проблеми психологічної безпеки сучасної молоді: [монографія] / за наук. ред. О. Ю. Дроздова. – Чернігі: Видавництво «Десна Поліграф», 2019. – С. 48-60.
12. Кацера, А. А. Подходы к трактовке саморегуляции в психологии / А. А. Кацера, А. В. Кобзарь // Психологические науки: теория и практика: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Москва, март 2014 г.). – Т. 0. – Москва: Буки-Веди, 2014. – С. 10-12.
13. Левицька, Т. Л. Віктимологічна профілактика дітей у сімейному вихованні / Т. Л. Левицька // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2014. – № 1. – С. 171- 176.
14. Малкина-Пых, И. Г. Виктимология. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М.: ЭКСМО, 2010. – 864 с.
15. Морозова, Н. Б. Психические расстройства и их роль в виктимном поведении детей и подростков / Н. Б. Морозова. – М.: Просвещение, 2013. – 227 с.
16. Моросанова, В. И., Бондаренко, И. Н. Диагностика саморегуляции человека / В. И. Моросанова, И. Н. Бондаренко. – М.: Когито-Центр, 2015. – 304 с.
17. Мотивообразующие факторы преступного поведения. Криминальная мотивация / Ю. М. Антонян, В. В. Лунеев, А. М. Яковлев. – М. : Прогресс, 1986. – 324 с.

18. Мудрик, А. В. Виктимология / А. В. Мудрик. – М.: Магистр, 2002. – 524 с.
19. Одинцова, М. А. Многоликость «жертвы», или Немного о великой манипуляции: система работы, диагностика, тренинги: учебное пособие / М. А. Одинцова. – М.: Флинта: НОУ ВПО «МПСИ», 2010. – 256 с.
20. Одинцова, М. А. Типы поведения жертвы. Диагностика ролевой виктимности / М. А. Одинцова. – Самара: Бахрах-М, 2013. – 160 с.
21. Папуша, В. В. Віктимна поведінка підлітка: форми прояву та їх аналіз / В. В. Папуша // Наука і освіта. – 2016. – № 11. – С. 60-66.
22. Психологические перекрестки. Сборник научных работ / Павлов И. В., Марченко Е. Е., Лысюк А. И.; ред.. Лысюк Л. Г., Павлов И. В.; худ. Павлов И. В. – Москва: ЛитРес: Самиздат, 2020. – С. 42-57
23. Тинко, Є. О. Психологічні детермінанти феномену віктимності / Є. О. Тинко. – Наукові здобутки студентів Інституту людини. Київ. – 2016. – №1 (5). – С. 27-37
24. Франк, Л. В. Виктимология и виктимность: учеб. пособие / Л. В. Франк. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 342 с.
25. Фролова, Р. И., Байгужина, О. В. Стилевые характеристики саморегуляции поведения у студентов с различным уровнем виктимности / Р. И. Фролова, О. В. Байгужина // Психология. Психофизиология. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Южно-Уральский государственный университет (национальный исследовательский университет)». – 2019. – №3 том 14. – С. 5-16
26. Хархан, О. М. Психологическое исследование личностных предпосылок виктимного поведения подростков / О. М. Хархан // Наука і освіта. – 2004. – № 8-9. – С.144-147.
27. Христенко, В. Е. Психология жертвы: учебное пособие / В. Е. Христенко. – Харьков: Комсум, 2001. – 256 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методики дослідження

Текст методики «Схильність до віктимної поведінки»
О. О. Андронникової»

Інструкція: «Пропонуємо Вам низку висловлювань про особливості поведінки.

Послідовно прочитавши кожне висловлювання, виберіть одну з чотирьох можливих відповідей: 1 - «Вірно», 2 - «Мабуть, вірно», 3 - «Мабуть, невірно», 4 - «Невірно» і поставте відповідне число у відведену графу на аркуші відповідей.

Не пропускайте жодного висловлювання. Пам'ятайте, що не може бути хороших або поганих відповідей, тому що це не випробування ваших здібностей, а лише виявлення індивідуальних особливостей вашої поведінки».

Твердження		1-4
1.	Свои планы на будущее люблю разрабатывать в малейших деталях.	
2.	Люблю всякие приключения, могу идти на риск.	
3.	Стараюсь всегда приходит вовремя, но тем не менее часто опаздываю.	
4.	Придерживаюсь девиза “Выслушай совет, но сделай по-своему”.	
5.	Часто полагаюсь на свои способности ориентироваться по ходу дела и не стремлюсь заранее представить последовательность своих действий.	
6.	Окружающие отмечают, что я недостаточно критичен к себе и своим действиям, но сам я это не всегда замечаю.	
7.	Накануне контрольных или экзаменов у меня обычно появлялось чувство, что не хватило 1–2 дней для подготовки.	
8.	Чтобы чувствовать себя уверенно, необходимо знать, что ждет тебя завтра.	
9.	Мне трудно себя заставить что-либо переделывать, даже если качество сделанного меня не устраивает.	
10.	Не всегда замечаю свои ошибки, чаще это делают окружающие меня люди.	

11.	Переход на новую систему работы не причиняет мне особых неудобств.	
12.	Мне трудно отказаться от принятого решения даже под влиянием близких мне людей.	
13.	Я не отношу себя к людям, жизненным принципом которых является “Семь раз отмерь, один раз отрежь”.	
14.	Не выношу, когда меня опекают и за меня что-то решают.	
15.	Не люблю много раздумывать о своем будущем.	
16.	В новой одежде часто ощущаю себя неловко.	
17.	Всегда заранее планирую свои расходы, не люблю делать незапланированных покупок.	
18.	Избегаю риска, плохо справляюсь с неожиданными ситуациями.	
19.	Мое отношение к будущему часто меняется: то строю радужные планы, то будущее кажется мне мрачным.	
20.	Всегда стараюсь продумать способы достижения цели, прежде чем начну действовать.	
21.	Предпочитаю сохранять независимость даже от близких мне людей.	
22.	Мои планы на будущее обычно реалистичны, и я не люблю их менять.	
23.	В первые дни отпуска (каникул) при смене образа жизни всегда появляется чувство дискомфорта.	
24.	При большом объеме работы неминуемо страдает качество результатов.	
25.	Люблю перемены в жизни, смену обстановки и образа жизни.	
26.	Не всегда вовремя замечаю изменения обстоятельств и из-за этого терплю неудачи.	
27.	Бывает, что настаиваю на своем, даже когда не уверен в своей правоте.	
28.	Люблю придерживаться заранее намеченного на день плана.	
29.	Прежде чем выяснять отношения, стараюсь представить себе различные способы преодоления конфликта.	
30.	В случае неудачи всегда ищу, что же было сделано неправильно.	
31.	Не люблю посвящать кого-либо в свои планы, редко следую чужим советам.	
32.	Считаю разумным принцип: сначала надо ввязаться в бой, а затем искать средства для победы.	
33.	Люблю помечтать о будущем, но это скорее фантазии, чем реальность.	
34.	Стараюсь всегда учитывать мнение товарищей о себе и своей работе.	
35.	Если я занят чем-то важным для себя, то могу работать в любой обстановке.	

36.	В ожидании важных событий стремлюсь заранее представить последовательность своих действий при том или ином развитии ситуации.	
37.	Прежде чем взяться за дело, мне необходимо собрать подробную информацию об условиях его выполнения и сопутствующих обстоятельствах.	
38.	Редко отступаю от начатого дела.	
39.	Часто допускаю небрежное отношение к своим обязательствам в случае усталости и плохого самочувствия.	
40.	Если я считаю, что прав, то меня мало волнует мнение окружающих о моих действиях.	
41.	Про меня говорят, что я “разбрасываюсь”, не умею отделить главное от второстепенного.	
42.	Не умею и не люблю заранее планировать свой бюджет.	
43.	Если в работе не удалось добиться устраивающего меня качества, стремлюсь переделать, даже если окружающим это не важно.	
44.	После разрешения конфликтной ситуации часто мысленно к ней возвращаюсь, перепроверяю предпринятые действия и результаты.	
45.	Непринужденно чувствую себя в незнакомой компании, новые люди мне обычно интересны.	
46.	Обычно резко реагирую на возражения, стараюсь думать и делать все по-своему.	

Методика «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андронникової

Інструкція: «Вам пропонується ряд тверджень, кожне з яких стосується особливостей вашого характеру, вашої особистості, вашої поведінки, окремих вчинків, ставлення до людей, поглядів на життя тощо. Якщо ви вважаєте, що твердження правильне стосовно вас, дайте відповідь «так», інакше – «ні». Свою відповідь зафіксуйте в листі у відповідь, поставивши хрестик у клітинку, що відповідає номеру затвердження в опитувальнику і виду вашої відповіді. Відповіді необхідно надати на всі запитання.

Не існує «вірних» і «невірних» відповідей, оскільки кожен має рацію стосовно своїх власних поглядів. Намагайтеся відповідати точно і правдиво».

Твердження	Так	Ні
1. Я считаю, что в моей жизни неприятных событий происходит больше, чем у других.		
2. Если я попадаю в неприятное положение, то мне лучше всего не сопротивляться и держать язык за зубами.		
3. Я охотно записался бы добровольцем для участия в каких-либо боевых действиях.		
4. Я ценю в людях осторожность и осмотрительность.		
5. Даже если бы за опасную работу хорошо заплатили, я не взялся бы за ее выполнение.		
6. Если меня обидели, то я обязательно должен отплатить за это.		
7. Если бы другие люди не мешали мне, я добился бы гораздо большего.		
8. У меня никогда не было неприятностей из-за моего поведения, связанного с половой жизнью.		
9. Временами мне хочется ломать вещи, бить посуду.		
10. У меня бывали такие периоды, тянувшиеся дни, недели или даже месяцы, когда я не мог ни за что взяться, как как был не способен включиться в работу.		
11. Я не всегда говорю правду.		
12. В более раннем возрасте меня выгоняли из школы за плохое поведение.		
13. Иногда я перехожу улицу там, где мне удобно, а не там, где положено.		
14. Временами я так настаиваю на своем, что окружающие теряют терпение.		
15. Другие мне кажутся счастливее меня.		
16. Думаю, что многие люди преувеличивают свои несчастья, чтобы добиться сочувствия и помощи.		
17. Думаю, мне понравилась бы работа, связанная с защитой слабых и обездоленных.		
18. Меня трудно переубедить.		
19. Мне приходится так много заботиться о близких людях, что на заботу о себе времени часто не хватает.		
20. Я вряд ли добьюсь в своей жизни чего-то действительно стоящего.		
21. Мне регулярно делают больно окружающие меня люди.		
22. Я не сержусь, когда надо мной посмеиваются.		
23. Я считаю, что большинство людей способны солгать, если это в их интересах.		
24. Я редко совершаю поступки, о которых потом сожалею (больше и чаще, чем другие).		
25. Я очень редко ссорюсь с членами моей семьи.		
26. Я не могу отбросить некоторые условности даже ради получения		

удовольствия.		
27. Большую часть времени у меня такое чувство, как будто я сделал что-то плохое или злое.		
28. Большую часть времени я чувствую себя счастливым.		
29. Некоторые люди так любят командовать, что мне хочется все сделать наоборот, даже если я знаю, что они нравы.		
30. Если кто-то нарушает правила, я возмущаюсь.		
31. Я никогда не шел на опасное дело ради сильных впечатлений.		
32. Я получаю больше удовольствия от игры или скачек, если не держу пари.		
33. В школе меня никогда не вызывали к директору за озорство.		
34. Мои манеры за столом в гостях более хорошие, чем у себя дома.		
35. Я считаю, что большинство людей ради выгоды скорее поступят нечестно, чем упустят случай.		
36. Мое поведение в значительной мере определяется правилами и привычками окружающих меня людей.		
37. Я предпочитаю решение конфликтов без применения силы.		
38. Я бываю возмущен и раздражен, когда приходится признать, что меня умело провели.		
39. Мне безразлично, что обо мне говорят другие.		
40. Если бы в наше время проводились бои гладиаторов, то я бы непременно в них поучаствовал.		
41. Я умею отказывать людям, которые просят меня об одолжении.		
42. Мне трудно поддерживать разговор с людьми, с которыми я только что познакомился.		
43. Я не могу прекратить ситуацию, даже если чувствую себя неловко и напряженно.		
44. Терпеть боль всем назло бывает даже приятно.		
45. Человек должен иметь право выпить столько, сколько захочет.		
46. Если я в детстве нехорошо вел себя, то меня наказывали.		
47. Я мог бы выполнять работу, связанную с уходом за больными или умирающими.		
48. Я всегда сразу замечаю, если ситуация становится опасной.		
49. Я наметил себе жизненную программу, основанную на чувстве долга и ответственности, и стараюсь ее выполнять.		
50. Иногда я не уступаю людям не потому, что дело действительно важное, а просто из принципа.		
51. Верно утверждение, что если детей не бить, то толку из них не получится.		
52. Мои родители никогда не наказывали меня физически.		

53. Если при покупке автомобиля мне придется выбирать между скоростью и безопасностью, то я выберу безопасность.		
54. Меня чаще, чем других, обзывали в школе.		
55. Люди справедливо возмущаются, когда узнают, что преступник остался безнаказанным.		
56. Когда я попадаю в неприятную ситуацию, надеюсь только на свои силы.		
57. Я уверен, что того, кто совершает злые поступки, в будущем ожидает кара.		
58. Я могу дружелюбно относиться к людям, поступки которых не одобряю.		
59. Я готов простить грубость моему партнеру, если у меня есть надежда, что это не повторится.		
60. Безопаснее никому не доверять.		
61. Бывает, что я провожу вечер в компании малознакомых мне людей.		
62. Я регулярно попадаю в неприятные ситуации.		
63. Иногда у меня такое настроение, что я готов первым начать драку.		
64. Я иногда нарушаю закон или установленные правила.		
65. Я не рискнул бы прыгать с парашютом.		
66. Большинству людей не нравится поступаться своими интересами ради других.		
67. Я легко теряю терпение.		
68. Только неожиданные обстоятельства и чувство опасности позволяют мне по-настоящему проявить себя.		
69. Меня очень трудно разозлить.		
70. Люди часто разочаровывают меня.		
71. У меня бывает такое чувство, что трудностей слишком много и нет смысла пытаться их преодолеть.		
72. Меня трудно рассердить.		
73. Вполне можно обойти закон, если вы этим его по существу не преступаете.		
74. Я пью алкогольные напитки умеренно (или совсем не пью).		
75. Я часто встречал людей, завидовавших моим идеям только потому, что они пришли в голову не им первым.		
76. Даже если я злюсь, то стараюсь не прибегать к ругательствам.		
77. Мне больше нравится работать с руководителем, дающим строгие четкие указания, чем с руководителем, предоставляющим большую свободу.		
78. Если кто-то затевает интересное, пусть и опасное, дело, я его поддерживаю.		
79. Я редко даю сдачу, когда меня бьют.		

80. Если по отношению ко мне кто-то поступает несправедливо, то я желаю ему настоящего наказания.		
81. Я верю, что за зло можно отплатить добром, и действую в соответствии с этим.		
82. Каждый ребенок знает, что добро должно быть с кулаками.		
83. Я предпочитаю не общаться со сверстниками, так как они обижают меня.		
84. Я никогда не вступаю в уличный конфликт, чтобы заступиться за того, кого обижают.		
85. Вредное воздействие алкоголя и табака на человека сильно преувеличивают.		
86. Собака, которая не слушается, заслуживает, чтобы ее ударили.		

Опитувальник копінг-стратегій (WCQ) Р. Лазаруса, С.Фолкмана (адаптація Т. Л. Крюкова, Є. В. Куфтяк, М. С. Замишляєва)

Інструкція: «Вам буде запропоновано 50 тверджень щодо поведінки у важкій життєвій ситуації.

Оцініть, як часто ці варіанти поведінки виявляються у вас.»

Оказавшись в трудной ситуации я ...		нікогда	редко	иногда	часто
1	... сосредотачивался на том, что мне нужно было делать дальше - на следующем шаге	0	1	2	3
2	... начинал что-то делать, зная, что это все равно не будет работать, главное - делать хоть что-нибудь	0	1	2	3
3	... пытался склонить вышестоящих к тому, чтобы они изменили свое мнение	0	1	2	3
4	... говорил с другими, чтобы больше узнать о ситуации	0	1	2	3
5	... критиковал и укорял себя	0	1	2	3
6	... пытался не сжигать за собой мосты, оставляя все, как оно есть	0	1	2	3
7	... надеялся на чудо	0	1	2	3
8	... смирился с судьбой: бывает, что мне не везет	0	1	2	3
9	... вел себя, как будто ничего не произошло	0	1	2	3
10	... старался не показывать своих чувств	0	1	2	3
11	... пытался увидеть в ситуации что-то положительное	0	1	2	3

12	... спал больше обычного	0	1	2	3
13	... срывал свою досаду на тех, кто навлек на меня проблемы	0	1	2	3
14	... искал сочувствия и понимания у кого-нибудь	0	1	2	3
15	... во мне возникла потребность выразить себя творчески	0	1	2	3
16	... пытался забыть все это	0	1	2	3
17	... обращался за помощью к специалистам	0	1	2	3
18	... менялся или рос как личность в положительную сторону	0	1	2	3
19	... извинялся или старался все загладить	0	1	2	3
20	... составлял план действия	0	1	2	3
21	... старался дать какой-то выход своим чувствам	0	1	2	3
22	... понимал, что сам вызвал эту проблему	0	1	2	3
23	... набирался опыта в этой ситуации	0	1	2	3
24	... говорил с кем-либо, кто мог конкретно помочь в этой ситуации	0	1	2	3
25	... пытался улучшить свое самочувствие едой, выпивкой, курением или лекарствами	0	1	2	3
26	... рисковал напропалую	0	1	2	3
27	... старался действовать не слишком поспешно, доверяясь первому порыву	0	1	2	3
28	... находил новую веру во что-то	0	1	2	3
29	... вновь открывал для себя что-то важное	0	1	2	3
30	... что-то менял так, что все улаживалось	0	1	2	3
31	... в целом избегал общения с людьми	0	1	2	3
32	... не допускал это до себя, стараясь об этом особенно не задумываться	0	1	2	3
33	... спрашивал совета у родственника или друга, которых уважал	0	1	2	3
34	... старался, чтобы другие не узнали, как плохо обстоят дела	0	1	2	3
35	... отказывался воспринимать это слишком серьезно	0	1	2	3
36	... говорил о том, что я чувствую	0	1	2	3
37	... стоял на своем и боролся за то, чего хотел	0	1	2	3
38	... вымещал это на других людях	0	1	2	3

39	... пользовался прошлым опытом - мне приходилось уже попадать в такие ситуации	0	1	2	3
40	... знал, что надо делать и удваивал свои усилия, чтобы все наладить	0	1	2	3
41	... отказывался верить, что это действительно произошло	0	1	2	3
42	... я давал обещание, что а следующий раз все будет по-другому	0	1	2	3
43	... находил пару других способов решения проблемы	0	1	2	3
44	... старался, что мои эмоции не слишком мешали мне в других делах	0	1	2	3
45	... что-то менял в себе	0	1	2	3
46	... хотел, чтобы все это скорее как-то образовалось или кончилось	0	1	2	3
47	... представлял себе, фантазировал, как все это могло бы обернуться	0	1	2	3
48	... молился	0	1	2	3
49	.. прокручивал в уме, что мне сказать или сделать	0	1	2	3
50	... думал о том, как бы в данной ситуации действовал человек, которым я восхищаюсь и старался подражать ему	0	1	2	3

Методика «Стратегії подолання стресових ситуацій»

Інструкція: «Вам пропонуються 54 твердження щодо поведінки в напружених (стресових ситуаціях). Оцініть, будь ласка, як Ви особисто дієте в даних випадках: 1 - немає, це зовсім не вірно; 2 - скоріше ні, ніж так; 3 - не знаю; 4 - скоріше так (частіше так); 5 - так, цілком правильно».

Твердження	1-5
1. В любых сложных ситуациях Вы не сдаетесь.	
2. Объединяетесь с другими людьми, чтобы вместе разрешить ситуацию.	
3. Советуетесь с друзьями или близкими о том, что бы они сделали, оказавшись в Вашем положении.	
4. Вы всегда очень тщательно взвешиваете возможные варианты решений (лучше быть осторожным, чем подвергать себя риску)	
5. Вы полагаетесь на свою интуицию.	
6. Как правило, Вы откладываете решение возникшей проблемы в надежде, что она разрешится сама.	
7. Стараетесь держать все под контролем, хотя и не показываете этого другим.	
8. Вы полагаете, что иногда необходимо действовать столь быстро и решительно, чтобы застать других врасплох.	

9. Решая неприятные проблемы, выходите из себя и можете “наломать немало дров”.	
10. Когда кто-либо из близких поступает с Вами несправедливо, Вы пытаетесь вести себя так, чтобы они не почувствовали, что Вы расстроены или обижены	
11. Стараетесь помочь другим при решении ваших общих проблем.	
12. Не стесняетесь при необходимости обращаться к другим людям за помощью или поддержкой.	
13. Без необходимости не “выкладываетесь” полностью, предпочитая экономить свои силы.	
14. Вы часто удивляетесь, что наиболее правильным является то решение, которое первым пришло в голову.	
15. Иногда предпочитаете заняться чем угодно, лишь бы забыть о неприятном деле, которое нужно делать.	
16. Для достижения своих целей Вам часто приходится “подыгрывать” другим или подстраиваться под других людей (несколько “кривить душой”).	
17. В определенных ситуациях Вы ставите свои личные интересы превыше всего, даже если это пойдет во вред другим.	
18. Как правило, препятствия для решения Ваших проблем или достижения желаемого сильно выводят Вас из себя, можно сказать, что они просто “бесят” Вас.	
19. Вы считаете, что в сложных ситуациях лучше действовать самому, чем ждать, когда ее будут решать другие.	
20. Находясь в трудной ситуации, Вы раздумываете о том, как бы поступили бы в этом случае другие люди.	
21. В трудные минуты для Вас очень важна эмоциональная поддержка близких людей.	
22. Считаете, что во всех случаях лучше “семь и более раз отмерить, прежде чем отрезать”.	
23. Вы часто проигрываете из-за того, что не полагаетесь на свои предчувствия.	
24. Вы не тратите свою энергию на разрешение того, что возможно само по себе рассеется.	
25. Позволяете другим людям думать, что они могут повлиять на Вас, но на самом деле Вы - ”крепкий орешек”, и никому не позволяете манипулировать собой.	
26. Считаете, что полезно демонстрировать свою власть и превосходство для укрепления собственного авторитета.	
27. Вас можно назвать вспыльчивым человеком.	
28. Вам бывает достаточно трудно ответить отказом на чьи-либо требования или просьбы.	
29. Вы полагаете, что в критических ситуациях лучше действовать сообща с другими.	
30. Вы считаете, что на душе может стать легче, если поделиться с другими своими переживаниями.	
31. Ничего не принимаете на веру, так как полагаете, что в любой ситуации могут быть “подводные камни”.	
32. Ваша интуиция Вас никогда не подводит.	
33. В конфликтной ситуации убеждаете себя и других, что проблема “не стоит и выеденного яйца”.	
34. Иногда Вам приходится немного манипулировать людьми (решать свои проблемы, не взирая на интересы других).	
35. Бывает очень выгодно поставить другого человека в неловкое и зависимое положение.	
36. Вы считаете, что лучше решительно и быстро дать отпор тем, кто не согласен с Вашим мнением, чем “тянуть кота за хвост”.	

37. Вы легко и спокойно можете защитить себя от несправедливых действий со стороны других, в случае необходимости сказать «нет» в ситуации эмоционального давления.	
38. Вы считаете, что общение с другими людьми обогатит Ваш жизненный опыт.	
39. Вы полагаете, что поддержка других людей очень помогает Вам в трудных ситуациях.	
40. В трудных ситуациях Вы долго готовитесь и предпочитаете сначала успокоиться, а потом уже действовать.	
41. В сложных ситуациях лучше следовать первому импульсу, чем долго взвешивать возможные варианты.	
42. По возможности избегаете решительных действий, требующих большой напряженности и ответственности за последствия.	
43. Для достижения своих заветных целей - не грех и немного полукавить.	
44. Ищите «слабости» других людей и используете их со своей выгодой.	
45. Грубость и глупости других людей часто приводят Вас в ярость («выводят Вас из себя»)	
46. Вы испытываете неловкость, когда Вас хвалят или говорят комплименты.	
47. Считаете, что совместные усилия с другими принесут больше пользы в любых ситуациях (при решении любых задач).	
48. Вы уверены, что в трудных ситуациях Вы всегда найдете понимание и сочувствие со стороны близких людей.	
49. Вы полагаете, что во всех случаях нужно следовать принципу “тише едешь, дальше будешь”.	
50. Действие под влиянием первого порыва всегда хуже, чем трезвый расчет.	
51. В конфликтных ситуациях предпочитаете найти какие-либо важные и неотложные дела, позволяя другим заняться решением проблемы или надеясь, что время все расставит на свои места.	
52. Вы полагаете, что хитростью можно добиться порою больше, чем действуя напрямую.	
53. Цель оправдывает средства.	
54. В значимых и конфликтных ситуациях Вы бываете агрессивным.	